Dahara Vidya Prakashika

దహరవిద్యాప్రకాశికా

Document Information

Text title : Dahara Vidya Prakashika

File name : daharavidyAprakAshikA.itx

Category : major_works

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Paramasivendra Saraswati

Proofread by : NA

Latest update : October 10, 2024

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

November 5, 2024

sanskritdocuments.org

దహరవిద్యాప్రకాశికా

by Paramashivendra Saraswati

పరమశివేన్ద్రసరస్వతీప్రణీతా దహరవిద్యాప్రకాశికా ।

ఓం

ఉపోద్ఘాతః ।

ఇహ ఖలు ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యచతుర్విధపురుషార్థేషు మోక్షమేవ పరమపురుషార్థమాస్థిషత న్యాయవేదాన్తనిష్ణాతాః । తత్కారణం చామనన్తి స్వస్వరూపసాక్షాత్కారమ్ । బహుకృత్వః కృతేఽపి శ్రవణే మననే ఉపాసనే చ దిఙ్మోహాదౌ తత్త్వసాక్షాత్కారమన్తరా భ్రాన్తినివృత్తేరదర్శనాత్ । అత ఏవ శ్రుతయః తత్సాధనాని బహువిధాన్యుపాసనాని ఉచ్చావచాని చ కర్మాణ్యుద్ఘోషయన్తి । ఉపదిదేశ చ భగవాన్ తత్త్వసాక్షాత్కారం తత్సాధనాని చ భగవద్గీతాయామ్, ఉద్ధవసంవాదే చ శ్రీమద్భాగవతే । అత ఏవ ప్రామాణికా నిశ్శ్రేయసహేతుం తత్త్వసాక్షాత్కారం మన్యమానా అపి తదన్తరఙ్గసాధనాని ఉపాసనాని కర్మాణి చ తత్తదధికార్యానుగుణ్యేన ఆమ్నాయప్రతిపాదితాని సర్వజనీనతామానిన్యుః । తదేతదాలక్ష్య ఘోరతమభవమయాశీవిషానలజ్వాలావళీభిః సన్తప్యమానస్య ప్రాణిజాతస్య అనుజిఘృక్షావిజృమ్భితకటాక్షక్షేపమాత్రేణ దూరోత్సారితభవభయవృత్తయః, బ్రహ్మసూత్రవృత్తి - యోగసూత్రవృత్తి - సిద్ధాన్తకల్పవల్లీ-ఆత్మవిద్యావిలాసాద్యతిమనోహరనానాగ్రన్థప్ర
విశేషతః ప్రకటితానేకవిధసిద్ధిప్రభావానాం “శాన్తో దాన్త” ఇత్యాదిసర్వశాస్త్రం ప్రసిద్ధబ్రహ్మనిష్ఠలక్షణసమ్
యత్సన్దర్శనమాత్రేణ కరచ్ఛేదనేన అపకుర్వతోఽపి పాపిష్ఠస్య పులిన్దస్య బ్రహ్మస్వరూపమావిరభూ
ఇత్యుద్ఘోష ఆరోహత్యద్యాపి శ్రవణపదవీం, కిం బహునా, ఆసేవన్తేఽద్యాపి యదుషితాః భూమీః తత్తదభీష్టసిద్ధయే విద్వజ్జనాః తాదృశప్రభావవతాం శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకసదాశివబ్రహే
ఆచార్యాః ఆత్మతత్త్వజ్ఞానాన్తరఙ్గసాధనేషు ఉపనిషత్సు మూర్ధాభిషిక్తాం తాణ్డిశ్రుతిషు బహుధా ప్రపఞ్చితాం మోక్షమార్గైకప్రవణానాం అత్యన్తామోదకరీం ప్రపఞ్చయామాసుర్దహరవిద్యా
। యాం చ విద్యామాచార్యభగవద్బాదరాయణోఽపి సూతసంహితాయామిన్ద్రబృహస్పతిసంవాదే
పఞ్చషాధ్యాయైః, శారీరకమీమాంసాయాం బహుభిః సూత్రైర్మహతా ప్రబన్ధేన ప్రాచీకశత్, యత్ర చ భగవాన్ భాష్యకారోఽపి దహరాధికరణే మహాన్తం కోలాహలం చకార । ఈదృశ్యా దహరవిద్యాయా నిగూఢం సారభూతం తత్త్వం లోకానుజిఘృక్షయా

ప్రకాశయితుం శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకసదాశివబ్రహ్మేన్ద్రాణామాచార్యాః పరమహంసపరివ్రాజక
ఇమాం దహరవిద్యాప్రకాశికాఖ్యాం కృతిం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాదిప్రమాణోపన్యాసపూర్వ
అతిగహనవితతభాష్యాదిగభీరిమ్ణో బిభ్యతాం మన్దధియామపి యథా సుఖావబోధః స్యాత్ తథా సరలసరలయా సరణ్యా హృదయఙ్గమయా తత్తాదృశ్యా వాగ్వైఖర్యా అతిదురూహాన్ విషయాన్ సర్వజనసులభాంశ్చక్రుః । గ్రన్థాన్తే చ కతిపయైః శ్లోకైః దహరవిద్యాసర్వస్వభూతైః సర్వాశ్చ విషయాన్ సఞ్చిక్షేపుః । తాదృశమిదం గ్రన్థరత్నం కుతూహలిభిరస్మాభిః ముద్రణం విధాయ ప్రాకాశ్యం ప్రాపితమ్ । తత్తత్రత్యగుణాన్విమృశన్తు సన్న ఇత్యాశాస్తే ॥

పణ్డితవిధేయః
శం. చన్ద్రశేఖరశాస్త్రీ

దహరవిద్యాప్రకాశికా

॥ శ్రీః ॥

శ్రీగురుచరణారవిన్దాభ్యాం నమః ।
నత్వా గణేశ్వరం స్కన్దం సామ్బం సద్గురుమేవ చ ।
దహరాఖ్యపరేశానధ్యానరీతిః ప్రకాశ్యతే ॥

అత్ర శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాగమేషు పరమేశ్వరవిషయపూజానమస్కారస్తుత్యాద్యపేక్షయా తద్ధ్యానే ఆదరో దృశ్యతే । తథా హి । ()అథర్వశిఖాయాం (అథర్వశిఖోపనిషత్)- "శివ ఏకో ధ్యేయశ్శివఙ్కరస్సర్వమన్యత్ పరిత్యజ్య సమాప్తాథర్వశిఖా" ఇతి । ()కఠవల్లీష్వపి (పారమాత్మికోపనిషది, ముణ్డకోపనిషది ౩.౨, కాఠకోపనిషది)-
నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో
న మేధయా న బహునా శ్రుతేన ।
యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య-
స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ ॥" ఇతి । (వృణుతే choose, select)
()యోగయాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ-
అథ ధ్యానం ప్రవక్ష్యామి శృణు గార్గి వరాననే ।
ధ్యానమేవ హి సర్వేషాం కారణం బన్ధమోక్షణే ॥

ధ్యానమాత్మస్వరూపస్య వేదనం మనసా ఖలు ।
సగుణం నిర్గుణం చైవ సగుణం బహుధా స్మృతమ్ ॥" ఇతి ।
"యోగీ యుఞ్జీత సతతమాత్మానం రహసి స్థితః ।

ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః ॥

శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః ।
నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చైలాజినకుశోత్తరమ్ ॥"
ఇతి ప్రస్తుత్య,
"యుఞ్జన్నేవం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః ।
"శాన్తి నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థామధిగచ్ఛతి ॥"
ఇతి ()భగవద్గీతాయామ్ ।
()స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే-
"అథ మోక్షార్థిభిః ప్రాజ్ఞైః శివ ఏకశ్శివఙ్కరః ।
ధ్యేయస్సర్వం పరిత్యజ్య శివాదన్యత్తు దైవతమ్ ॥

అస్మిన్నర్థే శ్రుతిస్సాధ్వీ సమాప్తా వేదవిత్తమాః ॥" ఇతి ।
తత్రైవ-
సోపానక్రమతో దేవా నృణాం సంసారమోచకాః ।
రుద్రస్సంసారమగ్నానాం సాక్షాత్ సంసారమోచకః ॥

అతస్సర్వం పరిత్యజ్య శివాదన్యత్తు దైవతమ్ ।
శివ ఏవ సదా ధ్యేయ సాక్షాత్ సంసారమోచకః ॥

వృక్షస్య మూలసేకేన శాఖాః పుష్యన్తి వై యథా ।
శివధ్యానేన దేవావ తథా తృప్తా భవన్తి హి ॥ ఇతి ।
తత్రైవ ఏకత్రింశాధ్యాయే-
"నృత్యమానస్య దేవస్య ధ్యానం యత్తు ద్విజోత్తమాః ॥

దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా ॥

సామ్బమూర్తిధరస్యాస్య శివస్య ధ్యానమాస్తికాః ।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా ॥" ఇతి ।
తత్రైవ ద్విచత్వారింశాధ్యాయే-
శ్రుత్యాచార్యప్రసాదేన సర్వం బ్రహ్మేతి భావయన్ ।
ముచ్యతే పాతకైస్సర్వైర్ఘటికామాత్రతో నరః ॥

దినార్ధం సకలం బ్రహ్మ భావయన్ గురుపూర్వకమ్ ।
బుద్ధిపూర్వకృతైస్సర్వైః పాతకైర్ముచ్యతే నరః ॥

విగ్రహం పరతత్త్వస్య త్రిణేత్రం సామ్బమద్భుతమ్ ।

ముహూర్తం చిన్తయన్ మర్త్యో ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥

స్వస్యరూపానుసన్ధానాన్నృత్యన్తం సర్వకారణమ్ ।
ముహూర్తం చిన్తయన్ మర్త్యో ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥

నృత్యమానం మహాదేవం సామ్బమూర్తిధరం తు వా ।
దినార్ధం చిన్తయన్ పాపాత్ ప్రసిద్ధాన్ముచ్యతేఽఖిలాత్ ॥

త్రిమూర్తీనాం తు రుద్రస్య విగ్రహం చిన్తయన్ దినమ్ ।
మహాపాతకసఙ్ఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥

దినత్రయమభిధ్యాయన్ రుద్రమూర్తిమతన్ద్రితః
ముచ్యతే పాతకైస్సర్వైః ప్రసిద్ధైర్నాత్ర సంశయః ॥

విష్ణోశ్చ విగ్రహం ధ్యాయన్ మర్త్యశ్శుద్ధో దినత్రయమ్ ।
మహాపాతకసఙ్ఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥

సప్తరాత్రం మహావిష్ణోర్విగ్రహం చిన్తయన్ నరః ।
ముచ్యతే పాతస్సర్వైః ప్రసిద్ధైర్నాత్ర సంశయః ॥" ఇతి ।
అన్యత్రాపి-
"అతోఽయం స శివో ధ్యేయః ప్రాధాన్యేన శివఙ్కరః ।
సర్వమన్యత్ పరిత్యజ్య దైవతం పరమేశ్వరాత్ ॥

శిఖా చాథర్వణీ సాధ్వీ సర్వవేదోత్తమోత్తమా ।
అస్మిన్నర్థే సమాప్తా సా శ్రుతయశ్చ పరా అపి ॥

ధ్యానస్యావశ్యకర్తవ్యతా పురాణాన్తరేఽప్యుక్తా-
"ఏకస్మిన్నప్యతికాన్తే ముహూర్తే ధ్యానవర్జితే
దస్యుభిర్ముషితేనేవ యుక్తమాక్రన్దితుం భృశమ్ ॥" ఇతి ।
()కౌర్మే (ఉత్తరభాగః ౨౯.౩౭)-
"ధ్యాననిష్ఠస్య సతతం నశ్యతే సర్వపాతకమ్ ।
తస్మాన్మహేశ్వరం జ్ఞాత్వా తద్ధ్యానపరమో భవేత్ ॥" ఇతి ।
అన్యత్రాపి (ఉత్తరభాగః ౪౬.౪౦-౪౧)-
"ఆరురుక్షుస్తు సగుణం పూజయేత్ పరమం శివమ్ ।
పినాకినం త్రిణయనం జటాలే కృత్తివాససమ్ ॥

పద్మాసనస్థం రుక్మాభం చిన్తయేద్వైదికీ శ్రుతిః ।
ఏష యోగస్సముద్దిష్టస్స బీజో మునిపుఙ్గవాః ॥" ఇతి ।

()శివపురాణస్య వాయవీయసంహితాయాం (పూర్వభాగః 3.౨-౪)
“తస్మాత్ సర్వమిదం బ్రహ్మా విష్ణురుద్రేన్ద్రపూర్వకమ్ ।
సహ భూతేన్ద్రియైస్సర్వైః ప్రథమం సంప్రసూయతే !
కారణానాం చ యో ధాతా ధ్యాతా పరమకారణమ్ ।
న సంప్రసూయతేఽన్యస్మాత్ కుతశ్చన కదాచన ॥

సర్వైశ్వర్యేణ సమ్పన్నో నామ్నా సర్వేశ్వరః స్వయమ్ ।
సర్వైర్ముముక్షుభిర్ధ్యేయః శమ్భురాకాశమధ్యగః ॥” ఇతి ।
తత్రైవ (పూర్వభాగః 3.3౨-౪౦)-
ప్రసాదసాధనం ధర్మస్స తు వేదేన దర్శితః ।
తదభ్యాసవశాత్సామ్యః పూర్వయోః పుణ్యపాపయోః ॥

సామ్యాత్ప్రసాదసమ్పర్కాత్ ధర్మస్యాతిశయస్తతః ।
ధర్మస్యాతిశయాత్సద్యః పశోః పాపపరిక్షయః ॥

ఏవం ప్రక్షీణపాపస్య బహుజన్మపరిష్కృతా ।
సామ్బే సర్వేశ్వరే భక్తిః జ్ఞానపూర్వం ప్రజాయతే ॥

భావానుగుణమీశస్య ప్రసాదోఽప్యతిరిచ్యతే ।
ప్రసాదాత్కర్మసన్త్యాగః ఫలతో న స్వరూపతః ॥

తస్మాత్కర్మఫలత్యాగాత్ శివధర్మాన్వయః శుభః ।
స చ గుర్వనపేక్షశ్చ తదపేక్ష ఇతి ద్విధా ॥

తత్రానపేక్షాత్సాపేక్షో ముఖ్యః శతగుణాధికః ।
శివధర్మాన్వయస్యాస్య శివజ్ఞానసమన్వయః ॥

జ్ఞానాన్వయవశాత్ పుంసః సంసారే దోషదర్శనమ్ ।
తతో విషయవైరాగ్యం వైరాగ్యాత్ భావశోధనమ్ ॥

భావశుద్ధిం ప్రపన్నస్య ధ్యానే నిష్ఠా న కర్మణి ।
జ్ఞానధ్యానాభియుక్తస్య పుంసో యోగః ప్రవర్తతే ॥

యోగేన తు పరా భక్తిః ప్రసాదస్తదనన్తరమ్ ।
ప్రసాదాన్ముచ్యతే జన్తుర్ముక్తశ్శివసమో భవేత్ ॥” ఇతి ।
తత్రైవ (పూర్వభాగః 3.౪౫-౪౬)-
“జ్ఞానభావానురూపేణ ప్రసాదేనైవ నిర్వృతిః ।
తస్మాదస్య ప్రసాదార్థ వాఙ్మనోదోషవర్జితాః ॥

ధ్యాయన్తశ్శివమేవైకం స్వదారతనయాన్వయాః ॥” ఇతి । (సదారతనయాగ్న్వయః)

తత్రైవ శివపురాణస్య వాయవీయసంహితాయాం ఉత్తరభాగే (౧౧.౨౪-౨౫)-
“బ్రహ్మక్షత్రవిశాం దేవి యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ ।
తథైవ వానప్రస్థానాం గృహస్థానాం చ సున్దరి ॥

శూద్రాణామథ నారీణాం ధర్మ ఏష సనాతనః ।
ధ్యేయస్త్వయాహం దేవేశి సదా జప్యం షడక్షరమ్ ॥” ఇతి ।
తత్రైవ (౨౨.౪౭-౪౯,౫౧)-
“జపయజ్ఞరతో మర్త్యస్త్ద్వేశిష్త్యవశాదిహ ।
ధ్యానయజ్ఞరతో భూత్వా జాయతే భువి మానవః ॥

జ్ఞానం లబ్ధ్వాఽచిరాదేవ శివసాయుజ్యమాప్నుయాత్ ॥” ఇతి ।
“తస్మాత్ పఞ్చసు యజ్ఞేషు ధ్యానయజ్ఞరతో భవేత్ ।
ధ్యానం జ్ఞానం చ యస్యాస్తి తీర్ణస్తేన భవార్ణవః ॥”
ఇతి చ । తత్రైవ (3౭.౫౧-౬౭)-
“తస్మాద్ధీరం మనః కుర్యాద్ధారణాభ్యాసయోగతః ।
ధ్యై చిన్తాయాం స్మృతో ధాతుః శివచిన్తా ముహుర్ముహుః ॥

అవ్యాక్షిప్తేన మనసా ధ్యానం నామ తదుచ్యతే ।
ధ్యేయావస్థితచిత్తస్య సదృశః ప్రత్యయస్య యః ॥

ప్రత్యయాన్తరనిర్ముక్తః ప్రవాహో ధ్యానముచ్యతే ।
సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య శివ ఏకశివఙ్కరః ॥ (శివ ఏవ)

పరో ధ్యేయ రిశవేశేతి సమాప్తాథర్వణీ శ్రుతిః ।
సర్వప్రభూ శివౌ తస్మాత్ సర్వగౌ సర్వదోదితౌ ॥

సర్వజ్ఞౌ సతతం ధ్యేయౌ నానారూపవిభేదతః ।
విముక్తేః ప్రత్యయః పూర్వః ప్రత్యయశ్చాణిమాదికః ॥

ఇత్యేతద్ద్వివిధం జ్ఞేయం ధ్యానస్యాస్య ప్రయోజనమ్ ।
ధ్యాతా ధ్యానం తథా ధ్యేయం యచ్చ ధ్యానప్రయోజనమ్ ॥

ఏతచ్చతుష్టయం జ్ఞాత్వా యోగం ముఞ్జీత యోగవిత్ ।
జ్ఞానవైరాగ్యసమ్పన్నశ్శ్రద్దధానః క్షమాన్వితః ॥

నిర్మమశ్చ సదోత్సాహీ ధ్యాతేత్థం పురుషః స్మృతః ।

జపాచ్ఛ్రాన్తః పునర్ధ్యాయేత్ ధ్యానాచ్ఛ్రాన్తః పునర్జపేత్ ॥

జపధ్యానాభియుక్తస్య క్షిప్రం యోగః ప్రసిద్ధ్యతి ।
ధారణా ద్వాదశాయామా ధ్యానం ద్వాదశధారణమ్ ॥

ధ్యానద్వాదశకం యావత్ సమాధిరితి గీయతే ।
సమాధిర్నామ యోగాఙ్గమష్టమం పరికీర్త్యతే ।
సమాధినా చ సర్వత్ర ప్రజ్ఞాలోకః ప్రవర్తతే ।
యదర్థమాత్రనిర్భాసం స్తిమితోదధివత్ స్థితమ ॥

స్వరూపశూన్యవద్ధ్యానం తత్సమాధిర్విధీయతే ।
ధ్యేయే మనస్సమావేశ్య తిష్ఠేదవిచలశ్చిరమ్ ॥

నిర్వాతదీపవద్యోగీ సమాధిస్థః ప్రగీయతే ।
న శృణోతి న చాఘ్రాతి న రంస్యతి న పశ్యతి ॥ (న జల్పతి న పశ్యతి)
న చ స్పర్శం విజానాతి న సఙ్కల్పయతే మనః ।
న చాభిమన్యతే కిఞ్చిన్న చ బుధ్యేత కాష్ఠవత్ ॥

ఏవం శివే విలీనాత్మా సమాధిస్థ ఇహోచ్యతే
యథా దీపో నివాతస్థః స్పన్దతే న కథఞ్చన ॥ (న కదాచన)

తథా సమాధినిష్ఠోఽపి తస్మాన్న విచలేత్సుధీః ।
ఏవమప్యస్య తస్యాఙ్గం యోగినో యోగముత్తమమ్ ॥

తదన్తరాయా నశ్యన్తిం విఘ్నాః సర్వే శనైశ్శనైః ।
తత్రైవ (౩౮.౧-౧౨)-
ఆలస్యం వ్యాధయస్తీవ్రం ప్రమాదస్థానసంశయాః ॥

అనవస్థితచిత్తత్వం అశ్రద్ధా భ్రాన్తిదర్శనమ్ ।
దుఃఖాని దౌర్మనస్యం చ విషయేషు చ లోలతా ॥

దశైతే యుఞ్జతాం పుంసామన్తరాయాః ప్రకీర్తితాః ।
ఆలస్యమలసత్త్వం తు యోగినాం దేహచేతసామ్ ॥

ధాతువైషమ్యజా దోషా వ్యాధయః కర్మయోగతః ।
ప్రమాదో నామ యోగస్య సాధనానామభావతా ॥

ఇదన్నేత్యుభయాలమ్బి జ్ఞానం తత్ స్థానసంశయః ।
అప్రతిష్ఠా హి మనసస్త్వనవస్థితిరుచ్యతే ॥

అశ్రద్ధా భావరహితా నివృత్తిర్యోగవర్త్మని ।
విపర్యస్తా మతిర్యా సా భ్రాన్తిరిత్యభిధీయతే ।
దుఃఖమజ్ఞానజం పుంసాం చేతస్యాధ్యాత్మికం విదుః ॥

ఆధిభౌతికమజ్గోత్థం స్వతో దుఃఖం పురా కృతైః ।
ఆధిదైవికమాఖ్యాతమశన్యస్త్రవిషాదిజమ్ ॥

ఇచ్ఛావిఘాతజం దోషం దౌర్మనస్యం ప్రచక్షతే ।
విషయేషు విచిత్రేషు విభ్రమస్త్వత్ర లోలతా ॥

ఏతేష్వేతేషు చిహ్నేషు యోగాసక్తస్య యోగినః ।
ఉపసర్గాః ప్రవర్తన్తే దివ్యాస్తే సిద్ధిసూచకాః ॥

ప్రతిభా శ్రవణం వార్తా దర్శనాస్వాదవేదనాః ।
ఉపసర్గాష్షిత్యేతే తదా యోగస్య సిద్ధయః ॥

సూక్ష్మే వ్యవహితేఽర్థే చ విప్రకృష్టే త్వనాగతే ।
ప్రతిభా కథ్యతే యార్థే ప్రతిభా సా యథాతథమ్ ॥

శ్రవణం సర్వశబ్దానాం శ్రవణం త్వప్రయత్నతః ।
వార్తా వార్తాసు విజ్ఞానం సర్వేషామేవ దేహినామ్ ॥

దర్శనం నామ దివ్యానాం దర్శనం త్వప్రయత్నతః ।
తథాస్వాదశ్చ దివ్యేషు రసేష్వాస్వాద ఉచ్యతే ॥

స్పర్శనాధిగమస్త్వద్వద్వేదనా నామ విశ్రుతా ।
సుగన్ధానాం చ దివ్యానామాబ్రహ్మభువనావధి ॥

ఉపతిష్ఠన్తి రత్నాని యానాని చ బహూని చ ।
స్వచ్ఛన్దం మధురా వాణీ వివిధాస్య ప్రవర్తతే ॥

రసాయనాని సర్వాణి దివ్యాశ్చౌషధయస్తథా ।
సిధ్యన్తి ప్రణిపత్యైనం నయన్తి సురయోషితః ॥

యోగసిద్ధ్యేకదేశేఽపి దృష్టే మోక్షే భవేన్మతిః ।
దృష్టమేతన్మయా యద్వత్తద్వన్మోక్షో భవేదితి ॥"
తత్రైవ (౩౮.౧౪-౨౦)-
ధ్యాతా ధ్యానం తథా ధ్యేయం యచ్చ ధ్యానప్రయోజనమ్ ।
ఏతచ్చతుష్టయం జ్ఞాత్వా ధ్యాతా ధ్యానం సమాచరేత్ ॥

జ్ఞానవైరాగ్యసమ్పన్నో నిత్యముద్యుక్తమానసః ।
శ్రద్దధానః ప్రసన్నాత్మా ధ్యాతా సద్భిరుదాహృతః ॥

ధ్యై చిన్తాయాం స్మృతో ధాతుః శివచిన్తా ముహుర్ముహుః ।
అన్యాక్షిప్తేన మనసా ధ్యానమిత్యభిధీయతే ॥

బుద్ధిప్రవాహరూపస్య ధ్యానస్యాస్యావలమ్బనమ్ ।
ధ్యేయమిత్యుచ్యతే సద్భిస్తచ సామ్బస్స్వయం శివః ॥

విముక్తిప్రత్యయః పూర్వం చైశ్వర్యశ్చాణిమాదికమ్ ।
శివధ్యానస్య తస్యాస్య సాక్షాన్ముక్తిః ప్రయోజనమ్ ॥

యస్మాన్ సౌఖ్యం చ మోక్షం చ ధ్యానాదుభయమాప్నుయాత్ ।
తస్మాత్ సర్వం పరిత్యజ్య ధ్యాననిష్ఠో భవేన్నరః ॥

నాస్తి ధ్యానం వినా జ్ఞానం నాస్తి ధ్యానమయోగినః ।
జ్ఞానం ధ్యానం చ యస్యాస్తి తీర్ణస్తేన భవార్ణవః ॥

జ్ఞానం ప్రసన్నమేకాగ్రమశేషోపాధివర్జితమ్ ।
యోగాభ్యాసేన యుక్తస్య యోగినస్త్వేవ సిధ్యతి ॥

ప్రక్షీణాశేషపాపానాం జ్ఞానే ధ్యానే భవేన్మతిః ।
పాపోపహతబుద్ధీనాం తద్వార్తాపి సుదుర్లభా ॥

యథా వహ్నిర్మహాదీప్తశ్శుష్కమార్ద్రం చ నిర్దహేత్ ।
తథా శుభాశుభం కర్మ ధ్యానాగ్నిర్దహతి క్షణాత్ ॥

అత్యల్పోఽపి యథా దీపస్సుమహన్నాశయేత్తమః ।
యోగాభ్యాసస్తథాల్పోఽపి మహత్ పాపం వినాశయేత్ ॥

ధ్యాయన్తః క్షణమాత్రం వా శ్రద్ధయా పరమేశ్వరమ్ ।
భవేద్యత్ సుమహచ్ఛ్రేయస్తస్యాన్తో నైవ విద్యతే ॥

నాస్తి ధ్యానసమం తీర్థ నాస్తి ధ్యానసమం తపః ।
నాస్తి ధ్యానసమో యజ్ఞస్తస్మాద్ధ్యానం సమాచరేత్ ॥" ఇతి ।
()పరాశరోపపురాణే (౨.౫౨-౫౩, ౫౫-
"మహాదేవస్య సామ్బస్య శేషత్వేనైవ కేవలమ్ ।
దేవతాస్సకలా ధ్యేయాస్సువిజ్ఞేయా మనీషిభిః ॥

సర్వమేతత్పరిత్యజ్య శివ ఏవ శివఙ్కరః । (సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య)

ధ్యేయ ఇత్యాహ పరమా శ్రుతిరాథర్వణీ ఖలు ॥

అథ కిం బహునోక్తేన శివస్సామ్బ సనాతనః ।
సాక్షాన్నిష్ఠా హి శాస్త్రాణాం నాపరస్సత్యమీరితమ్ ॥

తదన్యత్ సకలం విశ్వం స హి విశ్వాధికః శివః ।
స ఏవ జగతాన్నాథస్స తు సంసారమోచకః ॥" ఇతి (జగతో నాథః)
తత్రైవ (౯.౧-౨)-
"బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్థాయ శివం సామ్బం త్రిలోచనమ్ ।
ధ్యాత్వా సమాహితో భూత్వా ధర్మమర్థం చ చిన్తయేత్ ॥" ఇతి ।
అత్రైవ సప్తదశే (౧౭.౨౬-౨౭)-
"సాక్షాత్ పరతరస్యైవ వస్తునస్సర్వసాక్షిణః ।
అస్తి మూర్తిః పరా శుద్ధా స్వతన్త్రా పాపనాశినీ ॥

తస్యాసాధారణా మూర్తిస్సామ్బా చన్ద్రార్ధశేఖరా । (తస్మాత్సాధారణీ)
నీలగ్రీవా విరూపాక్షా ధ్యేయా బ్రహ్మాదిభిః పరైః ॥" ఇతి
()సౌరసంహితాయామ్-
"సర్వైశ్వర్యేణ సమ్పన్నం సర్వేశం చ స్వభావతః ।
తద్విజ్ఞానాభివృద్ధ్యర్థం తదేవ ధ్యేయమాస్తికైః ॥" ఇతి
()ఈశ్వరధ్యానాదినిష్ఠం ప్రతి ఈశ్వరః అనుగృహ్ణాతీతి యోగశాస్త్రకారైరప్యుక్తమ్ ।
"ఈశ్వరప్రణిధానాద్వా" అస్య సూత్రస్యేదం వైయాసికం భాష్యమ్-
ప్రణిధానాత్ భక్తివిశేషాదావర్జిత ఈశ్వరస్తమనుగృహ్ణాతి । అభిధ్యానమాత్రేణ తదభిధ్యానాదపి యోగినః ఆసన్నతరస్సమాధిలాభః సమాధిఫలం చేతి । ఏతస్య భాష్యస్య వ్యాఖ్యానం తత్త్వశదిప్రణిధానాత్ భక్తివిశేషాత్ మానసాద్వాచికాత్కాయికాద్వా, ఆవజితోఽభిముఖీకృతస్తమనుగృహ్ణాతి । అభిధ్యానమాత్రేణ అభిధ్యానమనాగతేఽర్థే ఇచ్ఛా । ఇదమస్యాభిమతమస్త్వితి తన్మాత్రేణ న వ్యాపారాన్తరేణేతి । హృదయపుణ్డరీకే పరమేశ్వరధ్యానం కర్తవ్యమితి ఆదౌ పురాణవచనాని లిఖ్యన్తే ।
()స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే ద్వితీయాధ్యాయే (౨.౧౩-౨౪)-
"పునస్సాక్షాచ్ఛివజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం మునిపుఙ్గవాః ।
అగ్నిహోత్రసముత్పన్నం భస్మాదాయాదరేణ తు ॥

నిధాయ పాత్రే శుద్ధే తత్ పాదౌ ప్రక్షాల్య వారిణా ।
ద్విరాచమ్య మునిశ్రేష్ఠాసపవిత్రాః సమాహితాః ।

ఓమాపస్సర్వమిత్యేతన్మన్త్రముచ్చార్య భక్తితః ।
ధ్యాత్వా విష్ణుం జలాధ్యక్షం గృహీత్వా భస్మవారిణా ॥

విమృజ్య మన్త్రైర్జాబాలైరగ్నిరిత్యాదిసప్తభిః ।
సమాహితధియశ్శుద్ధాశ్శివం ధ్యాత్వా శివామపి ॥

సముద్ధూల్య మునిశ్రేష్ఠా ఆపాదతలమస్తకమ్ ।
సితేన భస్మనా తేన బ్రహ్మభూతేన భావనాత్ ॥

లలాటే హృదయే కుక్షౌ దోర్ద్వన్ద్వే చ సురోత్తమాః ।
త్రిపుణ్డ్రధారణం కృత్వా బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్ ॥

ఏవం కృత్వా తం దేవాః అథర్వశిరసి స్థితమ్ ।
శాన్తా దాన్తా విరక్తాశ్చ త్యక్త్వా కర్మాణి సువ్రతాః ॥

వాలాగ్రమాత్రం విశ్వేశం జాతవేదస్స్వరూపిణమ్ ।
హృత్పద్మకర్ణికామధ్యే ధ్యాత్వా వేదవిదాం వరాః ॥

సర్వజ్ఞం సర్వకర్తారం సమస్తాధారమద్భుతమ్ ।
ప్రణవేనైవ మన్త్రేణ పూజయామాసురీశ్వరమ్ ॥

అథ తేషాం ప్రసాదార్థం పశూనాం పతిరీశ్వరః ।
ఉమార్ధవిగ్రహశ్శ్రీమాన్ సోమార్ధకృతశేఖరః ॥

నీలకణ్ఠో నిరాధారో నిర్మలో నిరుపప్లవః ।
బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానైరుపాస్యః పరమేశ్వరః ॥

"సాన్నిధ్యమకరోద్రుద్రః సాక్షాత్ సంసారనాశకః ।" ఇతి ॥

()శివపురాణస్య వాయవీయసంహితాయాం (౭) (పూర్వభాగే ౭.౧.౩౨.౪౯-౫౨)-
"అవతార్య స్వమాత్మానమమృతాక్తాకృతిం హృది ।
ద్వాదశాన్తస్థితస్యేన్దోః పరస్తాత్ సితపఙ్కజే ॥

అర్ధనారీశ్వరం దేవమతీవ మధురాకృతిమ్ ।
శుద్ధస్ఫటికసఙ్కాశం ప్రసన్నం శీతళద్యుతిమ్ ॥

ధ్యాత్వా నామాష్టకైరేవ భావపుష్పైస్సమర్చయేత్ ।" ఇతి ॥

తత్రైవ (పూర్వభాగే ౭.౨.౭.౨౦)-"
తస్మాత్ సహ తయా శక్త్యా హృది పశ్యన్తి యే శివమ్ ।

తేషాం శాశ్వతికీ శాన్తిర్నేతరేషామితి శ్రుతిః ।
“ఇతి ॥

తత్రైవ (పూర్వభాగే ౭.౨.౮.౧౮-౨౧)-
“వ్రతం పాశుపతం కృత్వా హ్యాథర్వశిరసి స్థితమ్ ।
భస్మసఞ్ఛన్నసర్వాఙ్గా బభూవురమరాస్తథా ॥

అథ తేషాం ప్రసాదార్థం పశూనాం పతిరీశ్వరః ।
సగణశ్చామ్బయా సార్ధం సాన్నిధ్యమకరోత్ ప్రభుః ॥

యం వినిద్రా వినిశ్వాసా యోగినో వీతకల్మషాః ।
హృది పశ్యన్తి దేవం తం దదృశుస్సురపుఙ్గవాః ॥” ఇతి ॥

()కౌర్మే ఉపరిభాగే ఏకోనచత్వారింశాధ్యాయే (3౯.౫౪ or 3౭.౧3౮)-
“యే హి మాం యోగనిరతా ధ్యాయన్తి సతతం హృది ।
మద్భక్తిపరమా నిత్యం యతయః క్షీణకల్మషాః ॥

నాశయామ్యచిరాత్ తేషాం ఘోరం సంసారసాగరమ్ ।” ఇతి ॥

()సౌరసంహితాయాం తృతీయాధ్యాయే-
“వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ సుఖాసీనో జితేన్ద్రియః ।
సమగ్రీవశిరః కాయః శుచిర్భస్మావకుణ్ఠితః ॥

త్రిపుణ్డ్రధారణైర్యుక్తో గురుభక్తిసమన్వితః ।
హృత్పుణ్డరీకమధ్యే తు శివం సత్యాదిలక్షణమ్ ॥

సర్వస్య జగతస్సాక్షాత్ సృష్టిస్థిత్యన్తకారణమ్ ।
ఉమాసహాయం కల్యాణం నీలకణ్ఠం త్రిలోచనమ్ ॥

ప్రశాన్తం ప్రభుమీశానం ధ్యాయేన్నిత్యమతన్ద్రితః ।
ధ్యానేనైవ శివజ్ఞానం జ్ఞానాన్ముక్తిర్న కర్మణా ॥

కర్మ తు జ్ఞానహేతుః స్యాదితి తత్త్వవిదాం స్థితిః ॥” ఇతి
ఇతోఽపి పరమేశ్వరోపాసనం కర్తవ్యం యతః బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిరపి తదుపాసనం కృతమితి వచనాని ప్రదర్శ్యన్తే ।
()స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే ద్వితీయాధ్యాయే (౨.౧౬-౧౯-
ఉమాసహాయో భగవాన్నీలకణ్ఠస్త్రిలోచనః ।
బ్రహ్మణా విష్ణునా చైవ రుద్రేణాపి సదా హృది ॥

ఉపాస్యమానస్సర్వాత్మా సర్వవస్తువివర్జితః ।
కృపయా కేవలం విష్ణుం విశ్వమూర్తిర్వృషధ్వజః ॥

అనుగృహ్యాబ్రవీత్ విష్ణో దేవో మధురయా గిరా ।
కిమర్థం తప్తవాన్ విష్ణో మహాఘోరం తపశ్చిరమ్ ॥

అత్యన్తం ప్రీతవానస్మి తవ తద్వద మేఽనఘ ।" ఇతి ॥

()స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే నవమాధ్యాయే-
ఉమార్ధవిగ్రహా శుక్లా చన్ద్రార్ధకృతశేఖరా ।
నీలగ్రీవా త్రినేత్రా చ ప్రసన్నవదనా శుభా ॥

వరదాభయహస్తా చ విచిత్రమకుటోజ్జ్వలా ।
సర్వలక్షణసమ్పన్నా సర్వాభరణభూషితా ॥

స్వస్వరూపానుసన్ధానప్రమోదాదేవ కేవలాత్ ।
మహాతాణ్డవసంయుక్తా బ్రహ్మవిష్ణుశివాదిభిః ॥

ధ్యేయాఽఽద్యన్తవినిర్ముక్తా యా మూర్తిః శ్రుతిదర్శితా ।
సేయం ప్రసన్నమూర్తిః స్యాత్ పరాత్ పరతరస్య తుః ॥

యే సదా పరమాం మూర్తి ధ్యాయన్తిం హృదయామ్బుజే ॥

ఇహ తే పరమాం భుక్తిం ముక్తిం చ ప్రాప్నువన్తి హి ॥" ఇతి ।
()తత్రైవ స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే సప్తవింశే-
అరూపస్య శివస్యాపి మూర్తిర్ధ్యేయా హ్యుపాసకైః ।
ఉమార్ధవిగ్రహా శుద్ధా త్రిణేత్రా చన్ద్రశేఖరా ॥

నీలగ్రీవా పరానన్దా ప్రమోదాత్తాణ్డవప్రియా ।
బ్రహ్మవిష్ణుమహాదేవైః ఉపాస్యా గుణమూర్తిభిః ॥

సర్వమూర్తివిహీనస్య సర్వభూతాధిపస్య తు ।
తథాప్యేషా పరా మూర్తిరిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః ॥" ఇతి ।
తత్రైవ సూతగీతాయాం షష్ఠోఽధ్యాయే (౬.౭-౧౨)-
"అతః ప్రసాదసిద్ధ్యర్థం పరయా శ్రద్ధయా సహ -
ధ్యేయమేవ పరం తత్త్వం హృదయామ్భోజమధ్యమే ।
త్రిమూర్తీనాం తు రుద్రోఽపి శివం పరమకారణమ్ ।
సదా మూర్త్యాత్మనా ప్రీత్యా ధ్యాయతి ద్విజపుఙ్గవాః ॥

త్రిమూర్తీనాం చ విష్ణుశ్చ శివం పరమకారణమ్ ।
సదా మూర్త్యాత్మనా ప్రీత్యా ధ్యాయతి ద్విజపుఙ్గవాః ॥

త్రిమూర్తీనాం విరిఞ్చోఽపి శివం పరమకారణమ్ ।
సదా మూర్త్యాత్మనా ప్రీత్యా ధ్యాయతి ద్విజపుఙ్గషాః ॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానాం త్రిమూర్తీనాం విచక్షణాః ।
విభూతిరూపా దేవాశ్వ ధ్యాయన్తి ప్రీతిసంయుతాః ॥

ఘృతకాఠిన్యవన్మూర్తిః సచ్చిదానన్దలక్షణా ।
శివాద్భేదేన నైవాస్తి శివ ఏవ హి సర్వదా ॥" ఇతి ।
()పరాశరోపపురాణే ప్రథమాధ్యాయే (౧.౧౫-౧౬)-
వరదాభయహస్తాయ త్రినేత్రాయ త్రిమూర్తిభిః ।
హృది ధ్యేయాయ నిత్యాయ నమః సామ్బాయ సాక్షిణే ॥

వేదవేదాన్తగమ్యాయ వేదమార్గనివర్తినామ్ ।
(వేదవేదాన్తసంస్థాయ వేదమార్గాతివర్తినామ్)
అగమ్యాయ సుగమ్యాయ నమో వేదాన్తవేదినామ్ ॥" ఇతి ।
()సౌరసంహితాయాం తృతీయాధ్యాయే-
"మహేశ్వరః శివః శమ్భుః ప్రణవస్యాస్య గోచరః ।
అణోరణీయాన్ మహతో మహీయానమ్బికాపతిః ॥

ఉమాపతిర్నమస్కార్యః సర్వైర్ధ్యేయో హృదమ్బుజే ।
తథా ధ్యేయో హరిబ్రహ్మప్రముఖైర్గుణమూర్తిభిః ॥" ఇతి ।
()వాసిష్ఠలైఙ్గే తృతీయాధ్యాయే (౩.౨-౫)-
మూర్తిరస్య మునిశ్రేష్ఠ శిరసా శ్రూయతే శ్రుతేః ।
ఉమయా సహితా నిత్యా నీలగ్రీవా త్రిలోచనా ॥

స్వాత్మతత్త్వ సుఖస్ఫూర్తిః ముదితా తాణ్డవప్రియా ।
బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానైరుపాస్యా సర్వదా మునే ॥

భోగమోక్షప్రదా పుణ్యా పుంసాం వేదవిదాం వర ।
సైవ మే పరమా మూర్తిరుపాస్యా సర్వదా తవ ॥"
()స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే ద్వితీయాధ్యాయే (౨.౨౩-౨౪)-

repeat of the above

“అథ తేషాం ప్రసాదార్థ పశూనాం పతిరీశ్వరః ।
ఉమార్ధవిగ్రహశ్శ్రీమాన్ సోమార్ధకృతశేఖరః ॥

నీలకణ్ఠో నిరాధారో నిర్మల నిరుపప్లవః ।
బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానైః ఉపాస్యః పరమేశ్వరః ॥

సాన్నిధ్యమకరోద్రః సాక్షాత్ సంసారనాశకః ।” ఇతి
పరాశరోపపురాణ ఏవ -
Earlier same verses are attributed to sUtasaMhitA above
“ఉమార్ధవిగ్రహా శుక్లా చన్ద్రార్ధకృతశేఖరా ।
నీలగ్రీవా పరానన్దా ప్రమోదాత్తాణ్డవప్రియా ॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహాదేవైరుపాస్యా గుణమూర్తిభిః ।
సర్వమూర్తివిహీనస్య సర్వభూతాధిపస్య తు ॥

తథాప్యేషా పరా మూర్తిరిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః ।” ఇతి ।
()పరాశరోపపురాణ ఏవ -
Same verses are repeated
సాక్షాత్ పరతరస్యైవ వస్తునస్సర్వసాక్షిణః ॥ (వస్తుతః)
అస్తి మూర్తిః పరా శుద్ధా స్వతన్త్రా పాపనాశనీ ।
తస్యాసాధారణీ మూర్తిస్సామ్బా చన్ద్రార్ధశేఖరా ॥”
ఇత్యారభ్య (౭.౨౯)-,
“బ్రహ్మవిష్ణు మహేశానాస్తాన్ ధ్యాయన్తి నిరన్తరమ్ ।” ఇతి । హృదయపుణ్డరీకే పరమేశ్వరస్యావిర్భావాతిశయాత్ భ్రూమధ్యాద్యపేక్షయా తత్రైవ పరమేశ్వరోపాసనం ప్రశస్తమితి తదర్థం వచసానిర్దిశ్యన్తే । ()భగవద్గీతాయామ్ (౧౮.౬౧-౬౨)-
“ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి ।
భ్రామయన సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా ॥

తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత ।” ఇతి ।

()Rigveda and Uapnishad references related to phrase hidden in the (secret) cave
“గుహా హితమ్” (ఋగ్వేద ౪.౭.౬) ఇతి, “యో వేద నిహితం గుహాయామ్” (తైత్తిరీయోపనిషత్ ప్రథమోనువాకః ౧, ముణ్డకోపనిషత్ ౨.౧.౧౦) ఇతి, “గుహాశయం నిష్కలమద్వితీయమ్” (కైవల్యోపనిషద్ ప్రథమఖణ్డ ౨౪) ఇతి, “ఆవిస్సన్నిహితం గుహాచరమ్” (ముణ్డకోపనిషత్ ౨.౨.౧) ఇత్యేవమాద్యాః శ్రుతయః । ()శైవే ఏకాదశరుద్రసంహితాయాం జైమినిప్రశ్నానన్తరం వ్యాసవచనం —

()క్రియాసారః ఉపదేశః ౧-౪-
“బ్రహ్మ యత్ సచ్చిదానన్దం పరిపూర్ణ చ సర్వతః ।
సర్వత్ర దృశ్యతే నైవ కరణాగోచరత్వతః ॥

దృశ్యతే తచ్ఛరీరేఽస్మిన్ తస్మాత్ బ్రహ్మపురం చ తత్ ।
తస్మింస్తు కమలాభం యద్ధరం హృదయం మునే ॥

తదిదం పుణ్డరీకాఖ్యం వేశ్మ ప్రోక్తం మయా తవ ।
తస్మిన్నవస్థితం బ్రహ్మ తేన వేశ్మేతి కీర్తితమ్ ।
తద్వేశ్మ వర్తతే దేహే తేన దేహః పురాభిధః ॥

యదస్మిన్ వర్తతే బ్రహ్మ పుణ్డరీకాఖ్యవేశ్మని ।
వియత్సమానరూపత్వాదాకాశాఖ్యం చ తద్భవేత్ ॥ (వియత్ప్రమాణ)
తథైవోక్తగుణైర్యుక్తం హృదయే సముపాసితమ్ ।
భవిష్యత్య పరోక్షం తే నాత్ర సన్దేహకారణమ్ ॥” ఇతి ।
హృదయ ఏవ పరమేశ్వర ఉపాస్య ఇత్యత్ర తత్రైవ న్యాయోపబృంహితమిదం వచనం -
“ఆత్మా తు దేహే సర్వత్ర వర్తమానోఽపి సువ్రత ।
అతీవ హృదయే త్వస్య ప్రకాశో నేతరే తథా ॥

అహంశబ్దాభిధో హ్యాత్మా న వివాదోఽత్ర కస్యచిత్ ।
అహంశబ్దం ప్రయుఞ్జంశ్చ లోకస్సర్వోఽపి “జైమినే ॥

హృదయం నిర్దిశత్యేవ హ్యహం తత్ర స్థితస్తతః ।
యతోఽస్య హృదయే నిత్యం ప్రకాశోఽతీవ విద్యతే ॥

న తథాన్యత్ర తస్మాత్తు హృదయం హి విశిష్యతే ।” ఇతి ॥

తథా చ హృదయపుణ్డరీకే పరమేశ్వరోపాసనం ఛాన్దోగ్యబృహదారణ్యకతైత్తిరీయకకైవల్యేషు శ్రుతిభిః ప్రతిపాదితమ్ । “అథ యదిదం అస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశః తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్” ఇతి ప్రస్తుత్య “అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” ఇతి చ ఉక్త్వా, అన్తే ఉపసంహృత్తం “తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి” ఇతి షడ్భిః ఖణ్డికాభిః, వృహదారణ్యకేప్పి “సం వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషో అన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే” ఇత్యుపక్రమ్య ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం “లోకానామసమ్భేదాయ” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన, తైత్తిరీయకేఽపి “అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన” ఇత్యారభ్య, “దహర

విపాప్మం పరవేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీక పురమధ్యసంస్థమ్ । తత్రాపి దహరం గగర్న విశోకరతస్మిన్ యద్దన్తస్తదుపాసితవ్యమ్ ।” ఇత్యుపాసనం విధాయ, ఏతస్పృతీయానువాకే “ఋతం సత్యం” ఇత్యస్మిన్నుపాస్యస్వరూపం ప్రతిపాదితమ్ । ఏవం కైవల్యేఽపి “వివిక్తదేశే చ సుఖాసనస్థమ్” ఇత్యారభ్య “హృత్పుణ్డరీకం విరజం విశుద్ధం విచిన్త్య” ఇతి హృదయపుణ్డరీకముపాసనాస్థానం చ ప్రత్త్య్య “విశదం విశోకమ్” ఇత్యాదినా “నీలకణ్ఠం ప్రశాన్తమ్” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన ఉపాస్యస్వరూపమప్యుక్త్వా, “ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్త సాక్షిం తమసః పరస్తాత్” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన ఫలమప్యుక్తమ్ । శ్రుతేరర్థం ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వివేచనీయః ।

()స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయామ్-

“యశ్చతుర్వేదవిద్విప్రః పురాణం వేత్తి నార్థతః ।
తం దృష్ట్వా భయమాప్నోతి వేదో మాం ప్రతరిష్యతి ॥

ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ।” ఇతి చోక్తమ్ ।

“యో విద్యాచ్చతురో వేదాన్ సాఙ్గోపనిషదో ద్విజః ।
న చేత్ పురాణం సంవిద్యాత్ నైవ సం స్యాద్విచక్షణః ॥

ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ।
బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతి ॥” ఇతి వాయవీయసంహితాయామ్ ।

అత్ర ఉదాహృత ఉపనిషచ్చతుష్టయేఽపి సముచ్చిత్యైవ దహరోపాసనం కర్తవ్యమితి ।

ఏకాదశరుద్రసంహితాయాం జైమినిం ప్రతి వ్యాసవచనమ్-

“బ్రహ్మ యత్ సచ్చిదానన్దం పరిపూర్ణం చ సర్వతః ।
సర్వత్ర దృశ్యతే నైవ కారణాగోచరత్వతః ॥

దృశ్యతే తచ్ఛరీరేఽస్మిన్ తస్మాత్ బ్రహ్మపురం చ తత్ ।
తస్మింస్తు కమలాభం యత్ దహరం హృదయం మునే ॥

తదిదం పుణ్డరీకాఖ్యం వేశ్మ ప్రోక్తం మయా తవ ।
తస్మిన్నవస్థితం బ్రహ్మ తేన వేశ్మేతి కీర్తితమ్ ॥

తద్వేశ్మ వర్తతే దేహే తేన దేహః పురాభిధః ।
యస్మిన్ వర్తతే బ్రహ్మ పుణ్డరీకాఖ్యవేశ్మని ॥

వియత్సమానరూపత్వాదాకాశాఖ్యం చ తద్భవేత్ ।
తథైవోక్తగుణైర్యుక్తం హృదయే సముపాసితమ్ ॥

భవిష్యత్యపరోక్షం తే నాత్ర సన్దేహకారణమ్ ।” ఇతి

“వదన్త్యత్యాదరేణైవ మునే కైవల్యశాఖినః ।
స్వరాడాఖ్యస్య దేవస్య హృదయామ్భోజమధ్యమే ॥

ఉమాసహాయో భగవాన్ నీలకణ్ఠస్త్రిలోచనః ॥

యః ప్రభుర్నృత్యతే నిత్యం పరమానన్దచిద్ఘనః ॥

తం దృష్ట్వా మనుజస్సద్యో విముక్తో భవతీతి హి ॥

యః సర్వాసాం దేవతానాం చ హేతుర్యో వై విష్ణోశ్చాధికో వై మహర్షిః ।
బ్రహ్మాణం యః పశ్యతి జాయమానం
నిత్యం సోఽస్మాన్ సమ్మదౌ సంయునక్తు ॥

దహరం విపామం పరమేశ్వరస్య యద్వేశ్మభూతం కమలం పురస్థమ్ ।
తత్రాపి దహరం గగనం తు శుభ్రం తదేవ నిత్యం సకలైరుపాస్యమ్ ॥

వేదస్యాన్తే వేదమధ్యే తదాదౌ
యోఽసౌ రుద్రో బోధ్యతే సర్వయత్నాత్ ।
సోఽయం దేవస్తత్ర చోపాస్య ఉక్తో
రుద్రస్సాక్షాత్ సచ్చిదానన్దరూపః ॥

యాజుర్వేద్యం వాక్యమేతత్తథాన్యత్
యచ్చేదృక్ స్యాదత్ర శాఖాన్తరే వా ।
ఆలోచ్యైతత్ సర్వమేతత్ త్వయా వై
వ్యాఖ్యేయం స్యాదస్మదుక్తానుసారాత్ ॥” ఇతి ।
అస్మిన్నధ్యాయే “బ్రహ్మ యత్ సచ్చిదానన్దమ్” ఇత్యారభ్య “నాత్ర సన్దేహకారణం” ఇత్యన్తేన ఛన్దోగశ్రుత్యుక్తం ప్రదర్శితమ । “వదన్త్యత్యాదరేణైవ” ఇత్యారభ్య “విముక్తో భవతీతి హి” ఇత్యన్తేన కైవల్యోపనిషదుక్తోపాసనమపి సూచితమ్ । “యస్సర్వాసాం” ఇత్యారభ్య “యాజుర్వేద్యం వాక్యమేతత్” ఇత్యన్తేన తైత్తిరీయోక్తదద్దరోపాసనమపి స్ఫుటతయా ప్రదర్శితమ్ । “తథాన్యత్” ఇత్యారభ్య శాఖాన్తరే హృదయపుణ్డరీకే పరమేశ్వరః గణవిశిష్టతయా ఉక్తశ్చేత్ సోఽప్యత్ర గుణసముదాయ ఉపసంహర్త్తవ్య ఇతి సూచితమ్ । “ఈదృక్స్రాత” ఇత్యన్తేన పరమేశ్వరావిరుద్ధగుణస్సూచితః । “ఆలోచ్యైతత్” ఇత్యనేన గుణోపసంహారన్యాయోఽపి సూచితః । అనేన పరిశేషాచ్ఛాఖాన్తరం బృహదారణ్యకమితి పర్యవసితమ్ । తథా చ సూత్రకారః “కామాదీతరత్ర “తత్ర చాయతనాదిభ్య” ఇతి । అస్య భాష్యం శ్రుతిద్వయముదాహృత్యానన్తరం-“కామాదీతి ॥ సత్యకామాదీత్యర్థః । యథా దేవదత్తో దత్తః సత్యభామా భామేతి । యదేతచ్ఛాన్దోగ్యే హృదయాకాశస్య

సత్యకామత్వాదిగుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే “స వా ఏష మహానజ ఆత్మా” ఇత్యత్ర సమ్బధ్యేత । యచ్చ వాజసనేయకే వశిత్వాద్యుపలభ్యతే తదపి ఇతరత్ర ఛాన్దోగ్యే “ఏషం ఆత్మాఽపహతపాప్మా” ఇత్యత్ర సమ్బధ్యేత । కుతః । ఆయతనాదిసామాన్యాత్ । సమానం హ్యుభయత్రాపి హృదయమాయతనం సమానశ్చ వేద్య ఈశ్వరస్సమానం చ తస్య సేతుత్వం లోకాసమ్భేదప్రయోజనమిత్యాది బహు సామాన్యం దృశ్యతే । నను విశేషోఽపి దృశ్యతే ఛాన్దోగ్యే హృదయాకాశస్య గుణయోగో వాజసనేయకే త్వాకాశాశ్రయస్య బ్రహ్మణ ఇతి । న । “దహర ఉత్తరేభ్యః” ఇత్యత్ర ఛాన్దోగ్యేఽప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । అయం త్వత్ర విద్యతే విశేషః । సగుణా హి బ్రహ్మవిద్యా ఛాన్దోగ్యే ఉపదిశ్యతే । “అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్” ఇత్యాత్మవత్ కామానామపి వేద్యత్వశ్రవణాత్ । వాజసనేయకే తు నిర్గుణమేవ పరం బ్రహ్మ ఉపదిశ్యమానం దృశ్యతే । అత “ఊర్ధ్వం విమోక్షాయ బ్రూహి” “అసఙ్గో హ్యయం పురుష” ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్ । వశిత్వాది తు తత్స్తుత్యర్థమేవ గుణజాతం వాజసనేయకే సఙ్కీర్త్యతే । తథా చోపర్విష్టాత్ “స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” ఇత్యాదినా నిర్గుణమేవ బ్రహ్మ ఉపసంహరతి । గుణవతస్తు బ్రహ్మణః ఏకత్వాత్ విభూతిప్రదర్శనాయాయం గుణోపసంహారస్సూత్రితో నోపాసనాయేతి ద్రష్టవ్యం ఇతి । నన్వేవం భాష్యోక్తరీత్యా వశిత్వాదిగుణానాం బృహదారణ్యకే ధ్యేయత్వాసమ్భవాచ్ఛాన్దోగ్యే ఉపసంహృతానామపి న ధ్యేయత్వమ్ । ఏవం కైవల్యతైత్తిరీయకగతానాం ఉమాసహాయత్వవిరూపాక్షత్వాదీనాం స్మరణమేవ నాస్తి । కథం ఉపనిషఞ్చతుష్టయోక్తగుణానాం సముచిత్యోపాసనం న్యాయవిరోధాదితి చేదుచ్యతే । “సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్” ఇతి సామాన్య న్యాయేనైవ ఉక్తోపనిషచ్చతుష్టయే గుణోపసంహారస్య సిద్ధత్వాత్ । తథా హి । చోదనాద్యవిశేషాదిత్యాదిశబ్దేన సంయోగరూపాఖ్యాః శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తగతా గృహ్యన్తే అభేదహేతవః । అత్ర చోదనా ఉపాసనావిధిః “అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్” ఇతి । సంయోగః ఫలం “తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” ఇతి । రూపం “దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశ” ఇతి ప్రస్తుత్య “య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్స” ఇత్యాది । ఆఖ్యాపి దహరావిద్యేతి యథా ఛాన్దోగ్యే ఏవం కైవల్యేఽపి । “విశదం విశోకం” ఇత్యుపక్రమ్య “త్రిలోచనం నీలకణ్ఠం ప్రశాన్తం” ఇత్యన్తేన ఉపాస్యరూపముక్తమ్ । ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్” ఇతి చోదనాఫలే ఉక్తే । ఆఖ్యాపి దహరవిద్యేతి కైవల్యశాఖినః ప్రసిద్ధైవ । ఏవం తైత్తిరీయకేఽపి “తత్రాపి దహరం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యం” ఇతి ఉపాసనావిధిః । “దహరం గగనం విశోక ।”

ఇతి "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్ । ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం" ఇతి చ ఉపాస్యస్వరూపముక్తమ్ । ఆదావేవ "అణోరణీయాన్" ఇతి ప్రస్తుత్య "తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశం" ఇతి "స నో దేవశ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు" ఇతి చ ఫలం సిద్ధమ్ । దహరం విపాప్మమితి దహరాఖ్యాపి ప్రసిద్ధైవ । ఏవం బృహదారణ్యకేఽపి । "య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే సర్వస్య వశీ" ఇత్యాదినా రూపముక్తం ! ఫలం "చ "అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహి" ఇతి సద్యోముక్తిరూపముక్తమ్ । చోదనాశబ్దస్సగుణ నిర్గుణవిద్యోభయసాధారణః । బ్రహ్మచోదనా వితి భాష్యే వ్యవహారాత్ సూత్రకారేణాపి చోదనాద్యవిశేషాదితి సగుణనిర్గుణవిద్యాసాధారణ్యేనోక్తత్వాత్ । ఆఖ్యాపి వాజసనేయశాఖినః ప్రసిద్ధా । కిఞ్చ "య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే" ఇతి దహరాఖ్యత్వమున్నేయమ్ । నన్వేవమపి సగుణనిర్గుణవిద్యాత్వేన భేదాత్ గుణోపసంహారస్సగుణనిర్గుణవిద్యయోర్న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయ తత్పరిహారార్థతయా "కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్య" ఇతీదం సూత్రం ప్రవృత్తమ్ । విద్యాభేదేఽపి గుణోపసంహారస్సమ్భవతీతి బృహదారణ్యకే ఆమ్నాతానాం వశిత్వాదీనాం ఉపాసనావిధిపరిగృహీతత్వా- భావేఽపి తత్ర తేషామేవ ధర్మాణాం ఛాన్దోగ్యే ఉపసంహారానన్తరం తత్రత్యోపాసనాప్రయోగవిధినామకప్రకరణే విద్యమానం' మదఙ్గమితి పరిగ్రహసమ్భవాత్ । అథవా వశిత్వాదిగుణానాం సత్యకామత్వాదినా ఛాన్దోగ్యగతేన ఉన్నయనమస్తు । న హి వశిత్వా'ద్యభావే సత్యకామత్వాదికమస్తి । యేన కేన ప్రకారేణ ఉపసంహారసూత్రబలాద్దహరవిద్యాయాం వశిత్వాగుపాసనం కర్తవ్యమ్ । అత ఏవ భామత్యాం ఉభయత్రాప్యాత్మోపదేశాదాకాశశబ్దేన ఏకత్రాత్మా ఉక్తః అన్యత్రాకాశాధారస్స ఏవోక్త ఇతి సర్వసామ్యాత్ బ్రహ్మణ్యుభయత్రాపి సర్వగుణోపసంహారః సగుణనిర్గుణత్వేన విద్యాభేదేఽపి గుణోపసంహారవ్యవస్థా దర్శితా ఇతి ।

ఉక్తం చాధికరణరత్నమాలాయామ్ ।
"అసంహృతిస్సంహృతిర్వా వ్యోమ్నోర్దహరహార్దయోః ।
ఉపాస్యజ్ఞేయభేదేన తద్గుణానామసంహృతిః ॥

ఉపాస్త్యై క్వచిదన్యత్ర స్తుతయే చాస్తు సంహృతిః ।
దహరాకాశ ఆత్మైవ హృదాకాశోఽపి నేతరః ॥" ఇతి ।

ఛాన్దోగ్యే "దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశ" ఇతి హృదయాన్తర్గతత్వేన శ్రుతస్య దహరాకాశస్య సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపాత్తాః । బృహదారణ్యకే తు "య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ" ఇతి ఉక్తస్య హార్దాకాశస్య వశిత్వాదయో గుణా ఉక్తాః । తత్ర న పరస్పరముపసంహర్తవ్యాః । దహరాకార్శస్య ఉపాస్యత్వేన హార్దాకాశస్య జ్ఞేయత్వేన

విద్యాభేదాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః । తత్ర వశిత్వాదీనాం దహరాకాశ ఉపసంహార ఉపాస్త్యై భవిష్యతి । సత్యకామత్వాదీనాం తు హార్దాకాశస్తుత్యర్థముపసంహారః । న చ ప్రయోజనవత్త్వేఽపి విద్యాభేదో దుష్పరిహర ఇతి వాచ్యమ్ । విద్యాభేదేఽపి ఉభయత్రాకాశశబ్దవాచ్యస్య ఆత్మన ఏకత్వాన్ । దహరాకాశస్య తావదాత్మత్వం దహరాధికరణే వర్ణితమ్ । దహరాకాశస్యాపి మహానజ ఆత్మేత్యుపక్రమాదాత్మత్వముపగన్తవ్యమ్ ॥ తస్మాదుభయత్ర ఉపసంహారః । నన్వేవమపి కైవల్యతైత్తిరీయకయోరామ్నాతానాం పరమేశ్వరగుణానాం కథం ఛాన్దోగ్యే ఉపసంహారః సామాన్యన్యాయస్య విద్యమానత్వేఽపి విశేషన్యాయాభావాత్ । న । ఆయతనాదీనామపి ఉభయత్ర తుల్యత్వాత్ । తైత్తిరీయే తావత్ “యత్ పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థం” ఇతి హృదయపుణ్డరీకమాయతనమ్ । “తత్రాపి దహరం గగనం విశోక” ఇతి దహరత్వం గగనశబ్దవాచ్యస్య ఆకాశత్వం “త్రిశోకో విజిఘత్స” ఇత్యాదివత్ విశోకత్వోపలక్షితేతరగుణాదికం చ సూచితమ్ । కైవల్యేఽపి “హృత్పుణ్డరీకం విరజం” ఇతి ఆయతనం “విశదం విశోకం” ఇతి ఛాన్దోగ్యగతవిశోకాదిగుణసూచనం అనన్తమితి “యావాన్వాయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ” ఇతి అపరిచ్ఛిన్నత్వాదికమపి సూచితమ్ । ఇతరత్ర తత్ర చేతి సర్వనామశబ్దప్రయోగః సాధారణ ఏవ । తస్మాత్ పురాణవచనాత్ సామాన్యవిశేషన్యాయసామ్యాచ్చ సిద్ధం సముచ్చిత్యైవోపాసనమ్ । నను నారాయణానువాకే “సహస్రశీర్షం దేవం” ఇత్యాదినా “విశ్వం నారాయణం హరిం” ఇత్యాదినా చ నారాయణస్యాపి ఉపాస్యత్వం శ్రూయతే, కథం పరమేశ్వరస్యైవ ఉపాస్యత్వమ్ । ఉచ్యతే । నారాయణస్య ఉపాసకత్వేనైవ పురాణేషు శ్రవణాత్ । తథా హి । సౌరసంహితాయామ్-

ఉమాపతిర్నమస్కార్యస్సర్వైర్ధ్యేయో హృదమ్బుజే ।
తథా ధ్యేయో హరిబ్రహ్మప్రముఖైర్గుణమూర్తిభిః ॥

తస్య ధ్యాతా హరిస్సాక్షాత్ నారాయణసమాహ్వయః !
దేవస్సహస్రశీర్షశ్చ విశ్వాక్షో విశ్వశఙ్కరః ॥

విశ్వ విశ్వస్య నిర్మాతా పాలకోఽత్తా పరాత్పరః ।
అక్షరః పరమో నిత్యో హరిర్మాయాపతిః ప్రభుః ॥

పురుషశ్చ పురాణశ్చ తం విశ్వముపజీవతి ।
సోఽయం సర్వైర్మహత్త్వనే తథా విశ్వాత్మనాపి చ ॥

యోఽయం పరాయణత్వేన పరబ్రహ్మాత్మనాపి చ ।
అయమేవ పరం తత్త్వం పరం జ్యోతిః పరాత్పరః ॥

అయమాత్మా సమస్తస్య చేతనస్యాపరస్య చ ।

యచ్చ కిఞ్చిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా ॥

అన్తర్బహిశ్చ తత్ సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః ।
సాక్షాద్వేదాన్తవాక్యానాం నిష్ఠా రుద్రః పశోః పతిః ॥

అమ్బికాపతిరానన్దః స్వయమేవ న సంశయః ।
అస్య నారాయణస్యాపి బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః ।
రుద్రస్యాపి శివో ధ్యేయః కిం పునస్సర్వదేహినామ్ ।
తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన శివం సామ్బం త్రిలోచనమ్ ॥

ఊర్ధ్వరేతసమీశానం ధ్యాయేన్నిత్యమతన్ద్రితః ।
తం సర్వకారణం రుద్రం అణీయాంసమణోరపి ॥

మహాన్తం మహతస్సాక్షాత్ ప్రణవేనైవ పూజయేత్ ॥" ఇతి ।
అనేన వచనేన నారాయణస్యైవ పరమేశ్వరధ్యానే సాక్షాదధికారో బ్రహ్మరుద్రయోశ్చ । ఏవం చ హృదయపుణ్డరీకే పరమేశ్వరవిషయధ్యానే యః ప్రవర్తతే స ఆదౌ స్వాత్మానం నారాయణత్వేన సహస్రశీర్షత్వాదిగుణయుక్తత్వేన పరిభావ్య అనన్తరం నారాయణాత్మనా విద్యమానస్య స్వస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యే వహ్నినా దీప్తే పరమాత్మానం పరమేశ్వరం ధ్యాత్వా అనన్తరం అహన్త్వేనాపి భావయేదితి । అస్మిన్నర్థే "సహస్రశీర్షం దేవం" ఇతి నారాయణానువాక ఏవ ప్రమాణమ్ ।
()ఉక్తం చ స్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయామ్-
"అథ వాఽహం హరిస్సాక్షాత్ సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమః ।
సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్ ॥

విశ్వో నారాయణో దేవః అక్షరః పరమః ప్రభుః ।
ఇతి ధ్యాత్వా పునః స్వస్య హృదయామ్భోజమధ్యమే ॥

ప్రాణాయామైర్వికాసతే పారమేశ్వరమన్దిరే ।
అష్టైశ్వర్యదలోపేతే విద్యాకేసరసంయుతే ॥

జ్ఞాననాలే మహత్కన్దే ప్రణవేన ప్రబోధితే ।
విశ్వార్చిషం మహావహ్నిం జ్వలన్తం సర్వతోముఖమ్ ॥

వైశ్వానరం జగద్యోనిం శిఖాతన్వినమీశ్వరమ్ ।
తాపయన్తం స్వకం దేహం ఆపాదతలమస్తకమ్ ॥

నివాతదీపవత్తస్మిన్ దీపితం హవ్యవాహనమ్ ।
నీలతోయదమధ్యస్థం విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరమ్ ॥

నీవారశూకవద్రూపం పీతాభాసం విచిన్తయేత్ ।
తస్య వహ్నేః శిఖాయాం తు మధ్యే పరమకారణమ్ ॥

పరమానన్దమాత్మానం పరమాకాశమధ్యగమ్ ।
ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ సామ్బం సంసారభేషజమ్ ॥

ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపం మహేశ్వరమ్ ।
నీలగ్రీవం స్వమాత్మానం పశ్యన్తం పాపనాశనమ్ ॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానైర్ధ్యేయం ధ్యేయవివర్జితమ్ ।
సోఽహమిత్యాదరేణైవం ధ్యాయేద్యోగీశ్వరేశ్వరమ్ ॥

అయం ముక్తేర్మహామార్గ ఆగమాన్తైకసంస్థితః ॥” ఇతి ॥

అథవా స్వస్య హృదయామ్భోజే నారాయణం ధ్యాత్వా సోఽహమితి విచిన్త్య తస్య నారాయణస్య హృదయే పరమేశ్వరం ధ్యాయేదహఙ్గ్రహపర్యన్తమితి నారాయణానువాకస్యార్థః ।

()తదుక్తం యోగయాజ్ఞవల్క్యే (౯.౧౨-౨౦)-
“హృత్పద్మేఽష్టదలోపేతే కన్దమధ్యాత్సముత్థితే । (హృత్పద్మేఽష్టదలే పత్రే)
ద్వాదశాఙ్గుళనాభేఽస్మింశ్చతురఙ్గులమున్ముఖే ॥

ప్రాణాయామైర్వికసితే వైరాగ్యాన్వితకర్ణికే । (కేసరాన్వితకర్ణికే)
వాసుదేవం జగన్నాథం నారాయణమజం విభుమ్ ॥ (నారాయణమజం హరిమ్)

చతుర్భుజముదారాఙ్గం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్ ।
కిరీటహారకేయూరపద్మపత్రాయతేక్షణమ్ ॥ (కిరీటకేయూరధరం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్)

శ్రీవత్సవక్షసం విష్ణుం పూర్ణచన్ద్రనిభాననమ్ ।
కౌస్తుభోద్భాజితోరస్కం వనమాలాయుతం హరిమ్ ॥ (extra line)

పద్మోదరదళాభోష్ఠం సుప్రసన్నం శుచిస్మితమ్ ।
శుద్ధస్ఫటికసఙ్కాశం సూర్యకోటిసమప్రభమ్ ॥ (పీతవాససమచ్యుతమ్)

పద్మచ్ఛవిపదద్వన్ద్వం పరమాత్మానమీశ్వరమ్ ।
ప్రభావిభావసద్రూపం పరితః పురుషోత్తమమ్ ॥

మనసాఽఽలోక్య భూతేశం సర్వలోకహృది స్థితమ్ ।
సోఽహమేవేతి యత్ జ్ఞానం సగుణధ్యానముచ్యతే ॥

హృత్సరోరుహమధ్యేఽస్మిన్ ప్రకృత్యాకారకర్ణికే

ఐశ్వర్యాష్టదలోపేతే విద్యాకేసరసంయుతే ॥

జ్ఞాననాలే మహత్కన్దే ప్రాణాయామైః ప్రబోధితే
విశ్వార్చిషం మహావహ్నిం జ్వలన్తం సర్వతోముఖమ్ ॥

వైశ్వానరం జగద్యోనిం శివాతన్వినమీశ్వరమ్ ।
తాపయన్తం స్వకం దేహమాపాదతలమస్తకం
నివాతదీపవత్తస్మిన్ దీపితం హవ్యవాహనమ్ ।
దృష్ట్వా తస్య శిఖామధ్యే పరమాత్మానమీశ్వరమ్ ॥ (పరమాత్మానమక్షరమ్)

నీలతోయదమధ్యస్థం విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరమ్ ।
నీవారశూకవద్రూపం పీతాభం సర్వకారణమ్ ॥

జ్ఞాత్వా వైశ్వానరం దేవం సోఽహమాత్మేతి యా మతిః । (సోఽహమేవేతి)
సగుణేషూత్తమం హ్యేతత్ ధ్యానం యోగవిదో విదుః ॥ (హ్యత్ర ధ్యానం)

వైశ్వానరత్వం సమ్ప్రాప్య ముక్తి తేనైవ గచ్ఛతి ॥” ఇతి ॥

()ఉక్తం చ కూర్మపురాణే (వ్యాసగీతాయాం ఉత్తరభాగః ౨౯.౧౧-౧౬) ఏవం పద్మపురాణే (స్వర్గఖణ్డః ౬౦.౮-౧౨)-
కృత్వా హృత్పద్మనిలయం విశ్వాఖ్యం విశ్వసమ్భవమ్ ।
ఆత్మానం సర్వభూతానాం పరస్తాత్తమసి స్థితమ్ ॥

సర్వస్యాధారమవ్యక్తమానన్దం జ్యోతిరవ్యయమ్ ।
ప్రధానపురుషాతీతమాకాశమజరం శివమ్ ॥

తదన్తస్సర్వభూతానామీశ్వరం విశ్వరూపిణమ్ ।
ధ్యాయేదనాదిమద్వైతమానన్దాదిగుణాలయమ్ ॥

అనన్తం పురుషం బ్రహ్మ బ్రహ్మాణం సత్యమవ్యయమ్ ।
పురాణం పురుషం శమ్భుం ధ్యాయన్ ముచ్యేత బన్ధనాత్ ॥ (పురుషం శుభ్రం)

ఇతి ॥

()మహాభారతే శాన్తిపర్వణి అర్జునం ప్రతి శ్రీకృష్ణవచ్నమ్ (౧౨.౩౪౦.౨౩-౨౮)-
“అహమాత్మా హి లోకానాం సర్వేషాం పాణ్డునన్దన । (విశ్వేషాం)
తస్మాదాత్మానమేవాగ్రే రుద్రం సమ్పూజయామ్యహమ్ ॥

యద్యహం నార్చయేయం వై ఈశానం భువనేశ్వరమ్ । (ఈశానం వరదం శివమ్)
ఆత్మానం నార్చయేత్ కశ్చిదితి మే భావితం మనః ॥ (భావితాత్మనః)

మయా ప్రమాణం హి కృతం లోకస్తమనువర్తతే । (లోకః సమనువర్తతే)
ప్రమాణాని చ పూజ్యాని తతస్తం పూజయామ్యహమ్ ॥

ఇతి సఞ్చిన్త్య మనసా పురాఽహం విశ్వమీశ్వరమ్ । (రుద్రమీశ్వరమ్)
పుత్రార్థమారాధితవానాత్మనాత్మానమాత్మనః ॥ ౧।
ఇతి । ఉదాహృతోపనిషచ్చతుష్టయేఽపిం ఉపాస్యబ్రహ్మణః గుణనిర్ధారణం క్రియతే । తత్ర తావచ్ఛాన్దోగ్యే "ఏష ఆత్మా" ఇత్యుపక్రమ్య తదను "అపహృతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో విపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప" ఇత్యష్టౌ గుణాః యద్యపి "ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ" ఇత్యాదినా పూర్వత్ర ద్యావాపృథివ్యాద్యాధారత్వముక్తం ఉత్తరత్రాపి హృదయనామనిర్వచనం సత్యశబ్దాక్షరత్రయనిర్వచనం సేత్వాదిగుణాశ్చ సన్తి తథాపి తేషాం ఉపాస్యగుణత్వేన వివక్షా నాస్తి । పూర్వత్రాసత్త్వాల్పత్వాదిశఙ్కా-పరిహారార్థతయా ద్యావాపృథివ్యాదిసమాధానముక్తమ్ । ఉత్తరత్ర ఉపాసనాప్రవృత్త్యర్థతయా స్తుత్యర్థముక్తమ్ । ఏతత్ సర్వం ఛాన్దోగ్యభాష్యాదౌ ద్రష్టవ్యమ్ । బృహదారణ్యకే "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిః" ఇతి వశిత్వాదిగుణత్రయమేవ "స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవ సాధునా కనీయాన్" ఇతి విద్వత్ఫలకథనమ్ । ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ" (బృహదారణ్యకోపనిషద్ ౨.౨) ఇతి తు విద్యావిషయభూతేశ్వరస్తుతిః ।
తదుక్తం వార్తికకారైః"
"భూయాన్ స సాధునా నేతి జ్ఞానస్య ఫలముచ్యతే ।
ఏష సర్వేశ్వరోక్త్యా చ యథోక్తస్యైవ సంస్తుతిః ॥" ఇతి ॥

కైవల్యే "హృత్పుణ్డరీకం విరజం విశుద్ధం విచిన్త్య మధ్యే" ఇతి ప్రస్తుత్య "విశదం విశోకం" ఇత్యారభ్య నీలకణ్ఠం ప్రశాన్తం" ఇత్యన్తేన ఏకవింశతిగుణా ఆమ్నాతాః । తైత్తిరీయకే తు "దహరం విపాప్మం" ఇత్యారభ్య "తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యం" ఇత్యన్తేన ఉపాసనాం విధాయ ఉపాస్యస్వరూపం కిమిత్యాకాఙ్క్షాయాం "యద్వేదాదౌ స్వర" ఇత్యాదినా "స మహేశ్వర" ఇత్యన్తేన ప్రణవప్రకృతివాచ్యత్వేన మహేశ్వరత్వేన చ ప్రస్తుత్య తస్య వా కిం స్వరూపమిత్యాకాఙ్క్షాయాం "సహస్రశీర్షం దేవం" ఇత్యాదినా "సముద్రేఽన్తం విశ్వశమ్భువం" ఇత్యన్తేన పరమాత్మానం స్తుత్వా తత్సమ్బన్ధిత్వేన "పద్మకోశప్రతీకాశం" ఇత్యాదినా "సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభం" ఇత్యన్తేన హృదయపుణ్డరీకమపి పరిచిన్త్య అథవా తాదృశమాత్మానం ఉపాసకః స్వాత్మత్వేన పరిచిన్త్య తత్తాదాత్మ్యమాపన్నస్య స్వస్య సమ్బన్ధిత్వేన హృదయపుణ్డరీకం స్వస్థానే విద్యమానమేవ పరిచిన్త్య తన్మధ్యే వైశ్వానరాగ్నిశిఖామధ్యవర్తిత్వేన తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి

పూర్వోక్తమహేశ్వరశబ్దవాచ్యస్య పరశివస్య ఉపాస్యభూతస్య “ఋతం సత్యమ్” ఇత్యాదినా “విశ్వరూపాయ వై నమ” ఇత్యన్తేనాష్టౌ గుణా ఆమ్నాతాః । ఇదానీ ఉపాసనాప్రకారో లిఖ్యతే । తత్రాపి అధికారీ ప్రదర్శ్యతే । “అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తత్” ఇత్యాదినా ఛాన్దోగ్యే బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసమ్పన్నః అధికారీ ప్రతీయతే । బ్రహ్మచర్యం, స్త్రీవిషయతృషణాత్యాగః కైవల్యోపనిషది “శ్రద్ధాభక్తి ధ్యానయోగాదవై హి” ఇతి శ్రద్ధాదికమధికారివిశేషణముక్తమ్ । తత్ర శ్రద్ధా నామ గురూపదిష్టేఽర్థే విశ్వాసః । భక్తిః సర్వదా తస్మిన్నేవార్థే తాత్పర్యమ్ । తస్మిన్నేవార్థే విజాతీయప్రత్యయతిరస్కారపూర్వకస్సజాతీయప్రత్యయప్రవాహో ధ్యానమ్ । యోగః —

వివిక్తదేశే చ సుఖాసనస్థ-
శ్శుచిసమగ్రీవశిరశ్శరీరః ।
అత్యాశ్రమస్థస్సకలేన్ద్రియాణి
నిరుధ్య భక్త్యా స్వగురుం ప్రణమ్య ॥

ఇతి వక్ష్యమాణః । వివిక్తదేశే ఏకాన్తదేశే । చకారాదవ్యాకులకాలే । సుఖాసనస్థః సుఖమనుద్వేగకరం దర్భాద్యాసనం సుఖాసనం తస్మి న్తిష్ఠతీతి సుఖాసనస్థః । శుచిః బహిరన్తశ్శౌచవాన్ । సమగ్రీవశిరశ్శరీరః సమానగ్రీవా చ శిరశ్చ శరీరం చ యస్య స సమగ్రీవశిరశ్శరీరః । ఋజుకాయః పద్మాకాద్యాసనస్థ ఇత్యర్థః । అత్యాశ్రమస్థః అతి అధికః బ్రహ్మచారిగృహస్థవానప్రస్థకుటీచకబహూదకహంసా ఆశ్రమాః తానం ప్రత్యధికః అత్యాశ్రమః పారమహంసలక్షణః తస్మిన్ తిష్ఠతీతి అత్యాశ్రమస్థః ॥ యద్వా అత్యాశ్రమశబ్దేన విభూతిధారణరూపం వ్రతముచ్యతే । తన్నిష్ఠః అత్యాశ్రమస్థః ।
()తదుక్తం సూతసంహితాయాం —
“అథ వాథర్వణైర్మన్త్రైర్గృహీత్వా భస్మ పాణ్డరమ్ ।
సర్వాఙ్గోద్ధూలనం యత్తద్వ్రతం ప్రోక్తం మనీషిభిః ॥

ఏతద్వేదశిరోనిష్ఠాః ప్రాహుః పాశుపతం మునే ।
కేచిచ్ఛిరోవ్రతం ప్రాహుః కేచిదత్యాశ్రమం బుధాః ॥”
ఇతి । సకలేన్ద్రియాణి నిఖిలాని సమనస్కాని జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి నిరుధ్య స్వస్వప్రచారేభ్యో నిరుధ్య భక్త్యా దేవవద్దేవాధిక్యాద్వా స్వగురుం స్వస్య బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టారం ప్రణమ్య ప్రకర్షేణ నత్వా । అనేన గురునమస్కారోఽపి అధికారివిశేషణముక్తమ్ । యద్యప్యస్యాం కైవల్యోపనిషది “న కర్మణా” ఇత్యారభ్య “పరామృతాత్ పరిముచ్యన్తి సర్వే” ఇత్యన్తేన సంన్యాసోఽపి సాధనమితి ప్రతీయతే । ఏవం తైత్తిరీయకేఽపి న

కర్మణేత్యాదిమన్త్రద్వయమస్తి । తథాపి "వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా" ఇతి యతీనాం విశేషణాత్ నిర్గుణవిద్యాభిప్రాయముభయత్ర మన్త్రద్వయమ్ । అత ఏవ ఉభయత్ర "త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశుః" ఇతి ప్రకృతదహరవిద్యాధికార్యపేక్షయా అన్య ఏవ తే తాదృశనిర్గుణబ్రహ్మవిద్యార్థమేవ ఇయం దహరవిద్యా-ప్రవృత్తా అత ఏవాస్యాముపనిషది "ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్" ఇతి ఉత్తరత్రైవ ఫలం వక్ష్యతి । ఉక్తం చ సూతసంహితాయాం- కైవల్యోపబృంహకాధ్యాయే-

"అస్తి తత్త్వం పరం సాక్షాచ్ఛివరుద్రాదిసంజ్ఞితమ్ ।
తదవశ్యం మహాయాసాద్వేదితవ్యం ముముక్షుభిః ॥" ఇత్యుపక్రమ్య
బ్రహ్మ దృష్యే శరీరేఽస్మిన్ అన్తకాలే పరస్య తు ।
అజ్ఞానాఖ్యస్య తే సర్వే ముచ్యన్తే హి పరామృతాత ॥" ఇత్యన్తేన అస్య గ్రన్థస్య తాత్పర్యదీపికాయాం నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాపరత్వేన వ్యాఖ్యానం కృతమ్ । ముచ్యన్తే హి పరామృతాదిత్యనన్తరమిదముపబృంహకవచనం సగుణవిద్యాధికారివిషయమ్-

"అతో విద్యాభిసిద్ధ్యర్థం ముముక్షుర్మతిమత్తమః ।
వివిక్తదేశమాశ్రిత్య సుఖాసీనో మహాశుచిః ॥

సమగ్రీవశిరః కాయస్స్మితభస్మావకుణ్ఠితః ।
ఇన్ద్రియాణి సమస్తాని నిరుధ్య సురపుఙ్గవాః ॥

ప్రణమ్య స్వగురుం భక్త్యా" ఇత్యన్తమ్ । తైత్తిరీయకే తు
"అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన
ఆత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోః ।
తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో
ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్ ॥"

ఇత్యనువాకాదౌ పఠితే మన్త్రే ధాతుః పరమేశ్వరస్య ప్రసాదాదనుగ్రహాత్ తమేవ అక్రతుం సఙ్కల్పరహితం అత ఏవ పరమానన్దభరితం మహిమానం క్షయవృద్ధిరహితమ్ । ఏవం భూతమీశానం మహేశ్వరం వీతశోకస్సన పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి । తాదృశసాక్షాత్కారార్థీ ముముక్షురధికారీ । ఫలమపి అవిద్యానివర్తక సాక్షాత్కార ఏవేతి ప్రతీయతే । న కేవలమస్య మన్త్రస్య ఈశపదఘటితత్వాత్ పరమేశ్వరపరత్వమ్ । కిన్తు శివరాఘవసంవాదే త్రిపుణ్డ్రధారణాఙ్గభస్మసమ్పాదనే శైవే కర్మణి వినియుక్తత్వాచ్చ "ఏవం యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాద్విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః" ఇతి మధ్యే రుద్రశబ్దేన పరామృష్టత్వాచ్చ పరమేశ్వరజ్ఞానరూపఫలార్థమేవ ప్రవృత్తః ముముక్షురేవ అధికారీ । యద్వా "యో దేవానాం" ఇత్యారభ్య "సంయునక్తు" ఇత్యన్తో మన్త్రః ఫలాధికారిసమర్పణపరః । తథాహి । "మహర్షిర్మహాద్రష్టా యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ అశేషవిషయా మోఘశుద్ధబుద్ధివిజృమ్భణ"

ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిప్రతిపన్నాశేషవిషయబోధసమృద్ధః విశ్వస్మాచ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చాదధికః । కృత్స్నస్య పశుపాశవర్గస్య నియన్తృత్వాద్యో రుద్రో ముక్తానాం సంసారదుఃఖస్య ద్రావకః దేవః దేవానాం మధ్యే ప్రథమం హిరణ్యగర్భం పురస్తాత్ కల్పాదౌ స్వసఙ్కల్పేన స్వస్మాజ్జాయమానం కరుణాపరిపూర్ణయా సకలభువనసృష్టిసామర్థ్యవితరణవిచక్షణయా ఆజ్ఞాదృష్ట్యా అపశ్యత్ । స దేవః అస్మాన్ శుభయా పరమానన్దప్రాప్తికారిణ్యా "స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధయా స్వవిషయయా స్మృత్యా సంయోజయత్వితి । యస్మాత్పరమిత్యుత్తరమన్త్రోఽపి శివపర ఏవ । అత ఏవ ఆశ్వలాయనస్మరణమ్ ।

"యస్మాత్ పరతరం నాస్తి నాపరం చ పరాత్మనః ।
న జ్యాయోఽస్తి న చాణీయాన్ నమస్తస్మై స్వయమ్భువే ॥

యేనేదమఖిలం పూర్ణం యన్మాయా మూర్తయస్మృతాః ।
తస్మై శివాయ మహతే నమస్సూక్ష్మాక్షరాత్మనే ॥" ఇతి ।

యది తు "వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా" ఇత్యయమవే మన్త్రః "దహరం విపాప్మం" ఇతి విధాయకమన్త్రాదవ్యవహితః అధికారిఫలసమర్పక ఇత్యాగ్రహః తదా వేదాన్తవిజ్ఞానేత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దేన పరోక్షజ్ఞానం, సంన్యాసయోగాదితి సంన్యాసశబ్దేన కర్మఫలసంన్యాసః, యతయో యతనశీలాః, అపరోక్షజ్ఞానార్థం దహరవిద్యాయాం యత్నం కుర్వన్తః పరామృతాదుపాస్యసాక్షాత్కారాత్ పరిముచ్యన్తీతి వ్యాఖ్యేయః । తథా చ సత్యవాదిధర్మాద్యనుష్ఠానపరః బాహ్యవిషయతృష్ణారహితః బ్రహ్మచర్యవాన్ ఉపాస్యవిషయే శ్రద్ధాభక్తియుతః ఏకాన్తప్రియః శుచిః యోగరసికః నిగృహీతబాహ్యాన్తఃకరణః సఙ్క్షాలితకామక్రోధాదిమలః కర్మఫలత్యాగీ ఉపాస్యసాక్షాత్కారపర్యన్తం దహరవిద్యాయాం యతనశీలః ముముక్షుర్ద్విజః గురుభక్తః అధికారీత్యుక్తో భవతి । ఏవం చ ఏతాదృశః అధికారీ పురస్థానాపన్నస్య స్వశరీరస్య మధ్యే విద్యమానం ద్వారపాలాదియుక్తత్వేన వేశ్మస్థానీయం హృదయపుణ్డరీకం విరజం ఉపాసకాన్తఃకరణస్య విషయవైతృష్ణ్యేన తదుపభోగజనితకాలుష్యరాహిత్యాత్ నిర్మలం, తదాధారత్వాత్ పుణ్డరీకమపి విరజం అత ఏవ విశుద్ధమ్ । అత ఏవ తైత్తిరీయకే "దహరం విపాప్మం పరవేశ్మభూతం యత్ పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థం" ఇత్యుక్తమ్ । దహరం స్వల్పపరిమాణం, విపాప్మం విగతపాపం సర్వదురితరహితం, పరవేశ్మభూతం పరవేశ్మ రాజభవనాది తద్భావమాపన్నం ఉపాసకానుగ్రహాయ నిర్మితం అనవద్యం వేశ్మ పుణ్డరీకం పుణ్డరీకసదృశం పుణ్డరీకాఖ్యం వా హృదయమ్ । కైవల్యోపనిషది విరజం విశుద్ధం విచిన్త్యేతి విద్యమానత్వాత్ । అత్రాప్యేవమ్ఖ్యాతం విచిన్త్య । "తత్రాపి దహరం గగనం విశోకః" తత్రాపి తథా దహ్రేపి

తస్మింస్థానే తతోఽపి దహ్రం తదన్తర్గతత్వాద్యత్ గగనం గగనసంజ్ఞం అవ్యాకృతాకాశం మాయాశబలితం బ్రహ్మ సర్వస్థూలసూక్ష్మకార్యసమష్టిభూతసూత్రాత్మనోఽపి కారణభూతం విశోకః తత్ర ప్రవిష్టానాం దుఃఖాభావస్తస్య శోకరాహిత్యమ్ । "తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యం" తస్మిన్నవ్యాకృతాకాశే యన్నిరుపాధికం తత్త్వం తస్యావ్యాకృతస్య విశిష్టవేషేణాధ్యస్తత్వాత్ తస్యాపి సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వేన తదన్తస్త్వాత్సారభూతతయా విద్యమానం తదుపాసితవ్యమ్ । ఉక్తం చాన్యత్ర- "అస్మిన్ ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇతి గార్గిప్రశ్నానన్తరం "ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన అక్షరశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మేతి । యద్వా తత్రాపి దహరం గగనం విశోక ఇతి దహరశబ్దవాచ్యం ఛాన్దోగ్యోక్తరీత్యా ముఖ్యం బ్రహ్మైవ । తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపాసకానుగ్రాహార్థ అతిగుహ్యతయా విద్యమానం "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ" ఇత్యాదినా వక్ష్యమాణం పరమేశ్వరస్య లీలావిగ్రహరూపముపాసితవ్యమితి । ఏవం చ ఉపాసకః అహన్నారాయణ ఇతి స్వాత్మానం నారాయణాత్మతయా విభావ్య తస్య హృదయే పరమేశ్వరం ధ్యాయేదితి । యద్వా ఉపాసకః స్వస్య హృదయే సహస్రశీర్షం దేవమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ నారాయణం ధ్యాత్వా సోఽహమితి విచిన్త్య స్వాభిన్నత్వేన స్వోపాస్యస్య నారాయణస్య హృదయే పరమేశ్వరం ధ్యాయేత్ । నతు నారాయణాభిన్నత్వేన పరమేశ్వరం పరిచిన్త్య స్వస్య హృదయే తాదృశపరమేశ్వర ఏవ ఉపాస్యోఽస్తు । న చ పరమేశ్వరస్య నారాయణాత్మత్వం విరోధాన్న సమ్భవతీత్తి వాచ్యమ్ । విరోధస్యైవాభావాత్ । తథా హి కస్మిన్నంశే విరోధః । కిం పరతత్వాంశే విరోధస్సర్వాత్మత్వే వా విశ్వాధికత్వాంశే వా సర్వకారణత్వాద్యంశే వా లీలావిగ్రహరూపమూర్త్యంశే వా । న తావదాద్యః అద్వితీయపరిపూర్ణస్వానన్దస్వప్రకాశప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా ఏక ఏవేతి మతే జీవస్యాపి పరమాత్మత్వం కాలత్రయేఽపి విద్యత ఇతి తత్త్వమస్యాదిశ్రుత్యుక్తేః "నారాయణపరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః" ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ । నాపి ద్వితీయః "సహస్రశీర్షం విశ్వాక్షం విశ్వం విశ్వాత్మానం సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థిత" ఇత్యాదినా సర్వాత్మత్వప్రతీతేః । "సర్వాననశిరోగ్రీవస్సర్వభూతగుహాశయః । సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ తస్మాత్ సర్వగతశ్శివః ॥" ఇతి "సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్" ఇతి "సర్వతః పాణిపాదం తత్ సర్వతోఽక్షిశిరోముఖమ్ । సర్వతః శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి ॥" ఇత్యాదిమన్త్రోపనిషదాదౌ యథా శివస్య సర్వాత్మత్వం వర్ణితం ఏవం నారాయణస్యాపి తత్సిద్ధమ్ । నాపి తృతీయః, విశ్వాధికో రుద్ర ఇతివద్విశ్వతః పరమనిత్యమితి విశ్వాపేక్షయా ప్రకృష్టత్వశ్రవణాత్ । నాపి చతుర్థః, యథా అథర్వశిఖాథర్వశిరశ్శ్వేతాశ్వతరోపనిషదాదౌ శివస్య సర్వకారణత్వసర్వాన్తర్యామిత్వసర్వోపసంహర్తృత్వాదికం ప్రతిపాదితం ఏవం నారాయణస్యాపి నారాయణసుబాలాత్మప్రబోధోపనిషదాదౌ తత్ప్రతీతేః । నాపి

పఞ్చమః, బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం త్రయాణామపి మూర్తీనాం అభేదస్య తాపనీయే "అకారం బ్రహ్మాణం నాభౌ ఉకారం విష్ణుం హృదయే మకారం రుద్రం భ్రూమధ్యే" ఇతి చ ప్రస్తుత్య తథా "బ్రహ్మాణమేవ విష్ణుమేవ రుద్రమేవ విభక్తాంస్త్రీనేవావిభక్తాంస్త్రీనేవ లిఙ్గరూపానేవ చ సమ్పూజ్య" ఇతి మూర్తిత్రయాత్మకస్య నాభ్యాదౌ పూజాయా విహితత్వాత్ । యథా మూర్తిత్రయాత్మకత్వమేవాస్య ఏవం హృదయే ఉపాస్యం విష్ణుశివాత్మకమస్తు । న విభక్తాంస్త్రీనేవావిభక్తాంస్త్రీనేవేతి వచనస్య విద్యమానస్వాత్తత్ర బ్రహ్మవిష్ణురుద్రలీలామూర్తిత్రయాత్మకమేకముపాస్యం సమ్భవతి । వ్యాఖ్యాతం చ భాష్యకారేణ -" నైవమత్ర శివనారాయణమూర్త్యాత్మకముపాస్యం ప్రతీయతే । నను అత్రాపి శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్" ఇతి శివాచ్యుతయోరభేదః ప్రతీయతే । మైవమ్ । అత్ర శివశబ్దేన యోగరూఢ్యా నిరవధికపరమానన్దస్వరూపపరమశివ ఉచ్యతే । అచ్యుతశబ్దేనాపి కాలత్రయేఽపి చ్యుతిరహితః పరమాత్మా నారాయణ ఉచ్యతే । ఏవం చ ఉభయోస్తత్త్వాంశే అభేదోఽస్తు । న తు లీలావిగ్రహాంశే । నను కృష్ణపిఙ్గలమితి పదస్య ఉపాస్యస్వరూపసమర్పకమన్త్రే విద్యమానత్వాత్ శఙ్కరనారాయణాత్మకం లీలావిగ్రహరూపమేవాస్తు । న । కృష్ణపిఙ్గలశబ్దేన అర్ధనారీశ్వరస్వరూపమేవోచ్యతే । న తు పూర్వోక్తరూపమ్ । నను అత్ర పురుషం కృష్ణపిఙ్గళామితి గౌరీవామభాగాత్మకార్ధనారీశ్వరమూర్తౌ యథా ప్రమాణం ఇదమేవ నారాయణవామభాగాత్మకశఙ్కరనారాయణాత్మకమూర్తౌ ప్రమాణమ్ । తథా చ కృష్ణా చ కృష్ణశ్చ కృష్ణౌ । పిఙ్గలశబ్దేన పిఙ్గలవర్ణవిశిష్టశ్శివ ఉచ్యతే । ఏవం చ పరమేశ్వరస్య దేహపరిజిఘృక్షాయాం దేవీవిష్ణ్వాత్మకశ్యామళవర్ణవామభాగయుక్తా శివాత్మకపిఙ్గళవర్ణదక్షిణభాగయుక్తా చ ఏకా మూర్తిస్సైవ హృదయే ధ్యేయా ।

"ఏకైవ శక్తిః పరమేశ్వరస్య
భిన్నా చతుర్ధా వినియోగకాలే ।
భోగే భవానీపురుషే చ విష్ణుః
కోపేచ కాళీ సమరే చ దుర్గా ॥"

ఇత్యాగమికోపదేశాత్-

"ఉమా యా సా హరిస్సాక్షాద్యో హరిస్సా శివా స్మృతా" ఇత్యాదివచనాత్ ।

"ప్రకృతిస్త్వం పుమాన్ రుద్రస్త్వయి తద్వీర్యమాస్థితం
త్వన్నాభిపఙ్కజాజ్జాతః పఞ్చవక్త్రః పితామహః ॥"

ఇతి లిఙ్గపురాణే పూర్వభాగే (౯౬.౪౦) ఏవం శివపురాణే శతరుద్రసంహితా (3.౧౧.౪౦) (బ్రహ్మాణ్డపురాణే??) ।

"నావయోర్విద్యతే భేదో మచ్ఛక్తిస్త్వం న సంశయః ।
త్వం చన్ద్రమా అహం సూర్యః శర్వరీ త్వమహం దినమ్ ॥

ఇత్యాదిత్యపురాణే చ విష్ణోశ్శివశక్తిత్వవ్యపదేశాత్ । కూర్మవాసిష్ఠలైఙ్గాదిత్యపురాణాదిషు శివనారాయణయోర్భర్తృభార్యాభావేన దేవదారువనప్రవేశోపవర్ణనాత్ । తత్ప్రకరణే "యా తస్య పార్శ్వగా బాలా సా పార్వత్యంశజో హరిః" ఇత్యాద్యుక్తేశ్చ । ఆదిత్యపురాణ ఏవ –

"యా ఉమా సా స్వయం విష్ణుర్యో విష్ణుస్స హి చన్ద్రమాః ।
యే నమస్యన్తి గోవిన్దం సే నమస్యన్తి శఙ్కరమ్ ॥

యేఽర్చయన్తి హరిం భక్త్యా తేఽర్చయన్తి వృషధ్వజమ్ ।
యే ద్విషన్తి విరూపాక్షం తే ద్విషన్తి జనార్దనమ్ ॥

యే రుద్ర నాభిజానన్తి తే న జానన్తి కేశవమ్ ॥"

ఇతి । దేవ్యాత్మకవిష్ణ్వభేదశ్శివస్య సిద్ధః ఇతి చేత్ అత్యల్పమిదముచ్యతే । తత్రైవాదిత్యపురాణే-

"సర్వదేవాత్మకో రుద్రస్సర్వే దేవాశ్శివాత్మకాః ।
రుద్రస్య దక్షిణే పార్శ్వే రవిర్బ్రహ్మా త్రయోఽగ్నయః ॥

వామపార్శ్వే మహాదేవీ విష్ణుస్సోమః పితృత్రయమ్ ।" ఇతి

సర్వదేవాత్మకత్వాచ్ఛివస్య । కిఞ్చ "ఇయం పృథివీ సర్వేషాం భూతానాం మధు అస్యై పృథివ్యై సర్వాణి భూతాని మధు" ఇత్యాదినా సర్వస్య సర్వాత్మత్వోక్తిపురస్సరం సర్వేషాం పరమాత్మపర్యవసానముక్తం మధుబ్రాహ్మణే । తస్మాదత్ర ఉపాస్యస్వరూపం అర్ధనారీశ్వరాత్మకమేవ ప్రకృతే "ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం" ఇతి విశేషణద్వయాత్ శ్రుత్యన్తరగతోమాసహాయత్వాదిగుణోపసంహారాచ్చ । కిఞ్చాయం మన్త్రః భట్టభాస్కరేణాపి ఏవమేవ వ్యాఖ్యాతః । నను ఏతే ప్రకారా భాష్యకారేణ న ప్రదర్శితాః । న తత్ర తత్ర ప్రదర్శితా ఏవ । కింపరశివస్య ధ్యేయత్వమేవ న ప్రదర్శితమ్, ఉత దహరవిద్యావిషయత్వమ్, అథవా- లీలావిగ్రహరూపం ఉమాసహాయాదిరూపం వా బ్రహ్మవిష్ణ్వాద్యుపాస్యత్వం వా, విష్ణోర్దేవ్యాత్మత్వం వా । న తావదాద్యః । అన్తరుపపత్తేరిత్యేవమాదిసూత్రేషూపాస్యత్వం పరమేశ్వరస్య ప్రదర్శితమ్ । తత్ర హి ఉపకోసలవిద్యావిషయసంశయప్రదర్శనవేళాయాం కిమయం ప్రతిబిమ్బాత్మాక్ష్యధికరణే నిర్దిశ్యతే ఉత దేవతాత్మా, ఇన్ద్రియస్య అధిష్ఠాతా అథ భోక్తా, అథవా ఈశ్వర ఇతి । పరమశివవాచక ఈశ్వరశబ్ద ఏవ ప్రయుక్తః । అస్మిన్నేవ సూత్రే అత ఉపపత్తేరన్తరః పరమేశ్వర ఇతి తద్వాచకశబ్ద ఏవోక్తః । ఏవమనేకాసు సగుణవిద్యాసు నిర్గుణవిద్యాసు చ పరమేశ్వర ఇతి పరమేశ్వరశబ్ద ఏవ తత్రతత్ర ప్రయుక్తః । నాపి ద్వితీయః । దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్రైవాధికరణే స భూతాకాశః అథ విజ్ఞానాత్మా అథ పరమాత్మా ఇతి సంశయదశాయాం పరమాత్మేతి ప్రదర్శ్య, ఉత్తరత్ర పరమాత్మపదం

విహాయ, అత ఉత్తరం బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవ దహరాకాశో భవితుమర్హతీతి పరమేశ్వరశబ్దప్రయోగస్తు దేవతాన్తరసాధారణస్స్యాత్ । కిన ఉమాసహాయం పరమేశ్వరమితి దహరవిద్యాగతపరమశివవిషయోమాసహాయశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ తచ్ఛబ్దస్య తద్విషయత్వం నిశ్చీయతే । న చ ఉమాసహాయత్వాదిగుణోపసంహారవ్యవహారో భాష్యకారేణ న కృత ఇతి వాచ్యమ్ । సత్యకామత్వాదిగుణోపసంహారేఽపి భాష్యకారస్యానాదర ఏవ । ప్రకృతోపయోగితయా సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదిగ్రన్థవ్యాఖ్యానం కృతమ్ । అత ఏవ ఛాన్దోగ్యభాష్యే "అథ యది తస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి గ్రన్థవ్యాఖ్యానావసరే తాత్పర్యార్థకథనపర భాష్యం శ◌ృణుత । తత్ర యత్ బ్రూథ పుణ్డరీకాన్తస్థస్య ఖస్యాల్పత్వాత్ తత్థ్సమల్పతరం స్యాదితి తదసత్ । న హి ఖం పుణ్డరీకవేశ్మగతం పుణ్డరీకాదల్పతరం మత్వేత్యవోచామ దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశ ఇతి । కిం తర్హి పుణ్డరీకమల్పం తదనువిధాయి తత్థ్సమన్తఃకరణం పుణ్డరీకాకాశపరిచ్ఛిన్నమ్ । తస్మిన్ విశుద్ధే సంహృతకరణానాం యోగినాం స్వచ్ఛ ఇవ ఉదకే ప్రతిబిమ్బరూపమాదర్శ ఇవ శుద్ధే స్వచ్ఛం విజ్ఞానజ్యోతిస్వరూపావభాసం తావన్మాత్రం బ్రహ్మ ఉపలభ్యత ఇతి దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశ ఇతి అవోచామాన్తఃకరణోపాధినిమిత్తమితి । ఏవం చ ఉపాసనార్థం ప్రవృత్తస్యోత్తమాధికారిణః దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానవేళాయామేవ ఉపాస్యసాక్షాత్కార ఇతి ప్రకృతసత్యకామత్వాదిగుణోపసంహారేఽప్యనాదరః । మధ్యమాధికారిణాం తు సత్యకామత్వాదిగుణా వశిత్వాదిగుణాః శాఖాన్తరీయా ఉమాసహాయత్వాదిగుణాశ్చ ఉపసంహర్తవ్యా ఏవ । యథోక్తగుణవిశిష్టతయా ఉపాసనాయాం కృతాయామన్త్యకాల ఏవం ఉపాస్యసగుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారశ్శాస్త్రప్రామాణ్యాత్ భవతీతి గుణోపసంహారన్యాయో దర్శితః । నాపి తృతీయః అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యధికరణే లోకకామేశితృత్వమపి నిరఙ్కుశం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి । యత్తూక్తం "హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరూపశ్రవణం-పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇతి । అత్ర బ్రూమః । స్యాత్ పరమేశ్వరస్యాపి ఇచ్ఛావశాత్ మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద । సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి ॥" ఇతి । అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముద్దిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం "అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్" ఇత్యాది । సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిర్దిశ్యతే— "సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసః" ఇత్యాదినా । తథా హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదినిర్దేశోఽపి భవిష్యతీతి । ఏవం వైశ్వానరాధికరణే "అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః" ఇతి సూత్రస్య భాష్యమ్,

“అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వేమమిభివ్యక్తినిమిత్తం స్యాత్ । అభివ్యజ్యతే కిల ప్రాదేశపరిమాణః పరమేశ్వర ఉపాసకానాం కృతే ప్రదేశేషు వా హృదయాదిషు స్థానేషు విశేషేణాభివ్యజ్యతే । అతః పరమేశ్వరేఽపి ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తేరుపపద్యత ఇతి ఆశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే” ఇతి । నాపి చతుర్థః, “పరమశివపర్యఙ్కనిలయాం” తి “మహామాయే విశ్వం భ్రమసి పరబ్రహ్మమహిషి” ఇతి
“భవాన్యై భవాయాపి మాత్రే చ పిత్రే
మృడాన్యై మృడాయాప్యఘఘ్న్యై జనిఘ్న్యై ।
శివాఙ్గ్యై శివాఙ్గాయ కుర్మశ్శివాయై
శివాయామ్బికాయై నమస్యమ్బికాయై ॥” ఇతి ।
సౌన్దర్యలహరీభుజఙ్గాదౌ ఉమాసహాయమూర్తేః ప్రదర్శితత్వాత్ ।
ఏవమర్ధనారీశ్వరమూర్తిరపి ప్రదర్శితా –
“ప్రవాళప్రవాహప్రభాశోణమర్ధం
మరుత్వన్మణిశ్రీమహశ్యామమర్ధమ్ ।
గుణస్యూతమేకం వపుశ్చైవమన్తః
స్మరామస్మరాపత్తిసమ్పత్తిహేతుమ్ ॥”
ఇతి । నాపి పఞ్చమః, “శివశక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం న చేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పన్దితుమపి । అతస్త్వామారాధ్యాం హరిహరవిరిఞ్చాదిభిరపి” ఇతి విష్ణ్వాద్యుపాస్యత్వం శివస్యోక్తమ్ । నను శక్తిభూతాయా దేవ్యా ఏవ విష్ణ్వాద్యుపాస్యత్వం ప్రతీయతే న తు శివస్య ఇతి చేత్ అయం న్యాయః న్యాయవిద్భిరుపహసనీయః । త్వద్ధస్తేనైవ దత్తం న తు త్వయా దత్తమితి యద్వత్ ।
“తనీయాంసం పాంసుం తవ చరణపఙ్కేరుహభవం
విరిఞ్చిస్సఞ్చిన్వన్ విరచయతి లోకానవికలమ్ ।
బహత్యేనం శౌరిః కథమపి సహస్రేణ శిరసాం
హరస్సఙ్క్షుద్యైనం భజతి భసితోద్ధూళనవిధిమ్ ॥”
ఇతి । తత్రైవ-
విరిఞ్చాదిభిః పఞ్చభిర్లోకనాథై-
ససమూఢే మహానన్దపీఠే నిషణ్ణమ్ ।
ధనుర్బాణపాశాఙ్కుశప్రోతహస్తం
మహస్త్రైపురం శఙ్కరాద్వైతమవ్యాత్ ॥
త్వదున్మేషలీలాసు లబ్ధాధికారాన్
విరిఞ్చాదికాంస్త్వద్గుణామ్భోధిబిన్దూన్ ।

భజన్నస్తితీర్షన్తి సంసారసిన్ధుం
శివే తావకీయాస్తు కిం వా భవేయుః ॥”
ఇతి దేవీభుజఙ్గే ।
“అనాద్యన్తమాద్యం పరం తత్త్వమర్థం చిదాకారమేకం తురీయం త్వమేయమ్ ।
హరిబ్రహ్మమృగ్యం పరబ్రహ్మరూపం మనోవాగతీతం మహశ్శైవమీడే ॥

ఇతి శివభుజఙ్గే । నాపి షష్ఠః, “హరిస్త్వామారాధ్య ప్రణతజనసౌభాగ్యజననీం పురా నారీభూత్వా పురరిపుమపి క్షోభమనయత్” ఇతి సౌన్దర్యలహర్యామేవోక్తమ్ । నను బ్రహ్మవిద్యార్థినస్సంన్యాసోఽపి శమదమాదివత్ సాధనమితి భాష్యకారేణ సర్వత్ర దర్శితమ్ । ఉపదేశపఞ్చకేఽపి, “వేదో నిత్యమధీయతాం తదుదితం కర్మ స్వనుష్ఠీయతాం తేనేశస్య విధీయతామపచితిః కామ్యే మతిస్త్యజ్యతామ్” ఇత్యాదినా ముముక్షోర్ధర్మాన విధాయ సంసారదోషదర్శనానన్తరం, “శాన్త్యాదిః పరిచీయతాం దృఢతరం కర్మాశు సన్త్యజ్యతామ్” ఇతి సంన్యాసోఽపి బ్రహ్మవిద్యాసాధనత్వేన దర్శితః । సత్యం, నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాసాధనత్వేనైవ సంన్యాసః ప్రదర్శితః ఉత్తమాధికారిణం ప్రతి । అత ఏవోపదేశపఞ్చకగ్రన్థస్యాన్తే “ప్రాక్కర్మ ప్రవిలాప్యతాఞ్చితిబలాన్నాప్యుత్తరైశ్లిష్యతాం ప్రారబ్ధం త్విహ భుజ్యతామథ పరబ్రహ్మత్మనా స్థీయతామ్ ।” ఇత్యుత్తమాధికార్యేవోపసంహృతః । మధ్యమాధికారిణం ప్రతి తు కర్మసముచ్చితమేవ జ్ఞానం దర్శితం ప్రశ్నోత్తరరత్నమాలికాయాం, “కిం మోక్షతరోర్బీజం సమ్యక్ జ్ఞానం క్రియాసహితమ్” ఇతి । “దానం ప్రియవాక్సహితం జ్ఞానమగర్వం క్షమాయుతం శౌర్యమ్ । విత్తం త్యాగసమేతం దుర్లభమేతచ్చతుర్భద్రమ్ ॥” ఇతి మధ్యమాధికారివిషయమేవోపసంహృతమ్ । కిఞ్చ, “అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్” ఇత్యధికరణే “నను అనారభ్యో మోక్షః, కథమస్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే, నైష దోషః ఆరాదుపకారకత్వాత్ కర్మణా, జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్ కర్మ, ప్రణాల్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతం, అత ఏవ చాతిక్రాన్తవిషయమేవ తత్కార్యైకత్వాభిధానం, న హి బ్రహ్మవిద ఆగామ్యాగ్నిహోత్రాది సమ్భవతి “అనియోజ్యబ్రహ్మత్మత్వప్రతిపత్తేశ్శాస్త్రస్యావిషయసగుణాస తు విద్యాసు, కర్తృత్వానతివృత్తేస్సమ్భవత్యాగామ్యగ్నిహోత్రాది తస్యాపి నిరభిసన్ధినః కార్యాన్తరాభావాత్ విద్యాసఙ్గత్యుపపత్తేః” ఇతి తస్మాత్ సర్వం సమఞ్జసమ్ । దర్శితప్రకారద్వగ్రేఽపి ఆద్యః ప్రకారః ప్రదర్శ్యతే । ఆద్యప్రకారస్తు తథా చ “సత్యవాదిధర్మాద్యనుష్ఠానపర” ఇత్యాద్యారభ్య, ఏవం చ ఉపాసకః అహం నారాయణ ఇతి, స్వాత్మానం నారాయణాత్మతయా విభావ్య తస్య హృదయే పరమేశ్వరం ధ్యాయేత్” ఇత్యన్తేన పూర్వగ్రన్థేన ప్రదర్శితః । తత్రాపి నారాయణస్వరూపం “సహస్రశీర్షం దేవం” ఇత్యారభ్య “పద్మకోశప్రతీకాశమ్” ఇత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రన్థేన వర్ణితమ్ । “అనన్తరం

పద్మకోశప్రతీకాశమ్” ఇత్యారభ్య “పరమాత్మా వ్యవస్థితః” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన హృదయాదికం ప్రదర్శితమ్, అనన్తరం పరమేశ్వరస్వరూపం “ఋతం సత్యం” ఇత్యుత్తరానువాకే ప్రదర్శితమ్ । తథా హి “సహస్రశీర్షం దేవం” ఇత్యారభ్య “సముద్రేన్తం విశ్వశమ్భువం” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరో మాయాతత్కార్యభూతస్సర్వప్రత్యగాత్మా సర్వానన్దకరరసర్వోపసంహర్తా, విశ్వాతీతశ్చ నారాయణః । ఏవమ్భూతో నారాయణోఽహమితి పరిచిన్త్య, అనన్తరం నారాయణాత్మకస్య స్వస్య శరీరస్యాన్తర్నాభేరుపరి, ద్వాదశాఙ్గులపరిమితదేశే కమలముకుళాకారం అధోముఖః సత్, ఈషద్వికసితం సమన్తాన్నాడీభిర్వ్యాధృతం విశ్వాత్మన ఆయతనభూతం, అత ఏవ మహత్, లమ్బతి ప్రలమ్బతే తదేవ హృదయామిత్యుపతే । తస్య పుణ్డరీకస్య మధ్యే, సూక్ష్మం సుషిరమాకాశమస్తి । తస్మిన్నాకాశే, సర్వం చేతనాత్మకం జీవవిరాడ్ఢిరణ్యగర్భేశ్వరాది, పరం బ్రహ్మ చ ప్రతిష్ఠితం నిశ్చలం తిష్ఠతి, తస్య హృదయసుషిరస్య మధ్యే మహానగ్నిర్వైశ్వానరః జ్వలతి సర్వతః ప్రసరజ్జ్వాలః సర్వతోముఖః భుక్తస్యాన్నస్య జరయితా జాఠరాభిరూపేణ స ఏవ ముఖ్యవైశ్వానరరూపేణ సర్వజ్ఞః వహ్నిసామాన్యరూపేణ ఆపాదతలమస్తకం పాదాగ్రప్రభృతి శిరః పర్యన్తమౌష్ణ్యం కరోతి । ఏవమ్భూతస్య వహ్నేశ్శిఖాపి హృదయే తిష్ఠతి । సా అణీయోర్ధ్వా అణీయస్సామూర్ధ్వా సజలజలదపటలమధ్యవర్తినీ విద్యుల్లేఖేవ దీప్యమానాః అతితనుప్రమాణా తప్తకాఞ్చనదీప్తిః । తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః వర్తతే । “పద్మకోశప్రతీకాశం” ఇత్యారభ్య “పరమాత్మా వ్యవస్థితః” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన యద్యద్వస్తు నిరూపితం తత్ సర్వం సర్వేషాం శరీరే విద్యమానమేవేతి శాస్త్రప్రామాణ్యాన్నిశ్చీయతే । అత్ర ఉపాసకేన ఉపాసనకాలే హృదయపుణ్డరీకస్య ఊర్ధ్వకరణం అవిద్యమానం భావనీయమ్ । ఇతరస్య సర్వస్య విద్యమానస్యైవ చిన్తనమ్ । తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇత్యుక్తం, స పరమాత్మా కీదృగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం ప్రణవశబ్దవాచ్యః మహేశ్వరనామకః ఇత్యప్యాదావేవోపాక్షిప్తమ్ । తస్య పరమాత్మనః హృదయపుణ్డరీకస్థసుషిరవర్తివహ్నిశిఖామధ్యవర్తినః ఉపాసనార్థముపనిషచ్చతుష్టయే ఉక్తవిశేషణానాం నిర్గుణసగుణలీలావిగ్రహమూర్తిపరాణాం క్రమేణ అర్థో వర్ణ్యతే । ఋతం అవితథస్వభావం సత్యం కాలత్రయేఽపి బాధశూన్యం పరం బ్రహ్మ, అపరబ్రహ్మభ్యో హిరణ్యగర్భాదిభ్యః పరం ఉత్కృష్టం, బ్రహ్మ సత్యజ్ఞానానన్తరూపం, పురుషః సర్వాసు పూర్షు శేత ఇతి పురుషః, అపిపాసః పానేచ్ఛారహితః, అపహతపాప్మా అపహతః నాశితః పాప్మా ధర్మాధర్మాఖ్యో యస్య । విజరః విగతజరః, విమృత్యుః మృత్యురహితః, విశోకః విగతశోకః, విజిఘత్సః విగతాశనేచ్ఛః, విశదః నిర్మలః, అచిన్త్యః ప్రకాశ్యత్వేన అన్తఃకరణవృత్త్యవిషయః, అవ్యక్తః శబ్దాద్యశేషవిశేషశూన్యః అనన్తరూపః అనన్తం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం రూపం యస్య, శివః మఙ్గళరూపః,

ప్రశాన్తః అవిద్యాతత్కార్యదోషరహితః, అమృతః అమరణధర్మకః ఆదిమధ్యాన్తవిహీనః ఉత్పత్తిపరిచ్ఛేదవినాశవర్జితః, ఏకః ద్వితీయవస్తుమాత్రరహితః, విభుః వ్యాపీ, చిదానన్దః స్వయమ్ప్రకాశమాననిరతిశయానన్దః, అరూపః రూపరహిత, సత్యకామః సత్యాః అవితథాః కామాః బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యనన్తరం యస్య యస్య ఉపాసకస్య యే యే ఇచ్ఛావిషయాః పిత్రాదిస్త్రీపర్యన్తా గృహారామాదయః అణిమాదయో వా అన్యేషామలభ్యాః యస్య సత్యకామః, అత ఏవం "అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్తి" ఇతి ప్రకృతాత్మోపాసనవ్యతిరేకేణ "ఏతాంశ్చ సత్యాన కామాన్" ఇతి కామానామపి పృథగుపాసనముక్తమ్ । సత్యసఙ్కల్పః కామహేతవస్సఙ్కల్పాః అపి సత్యాః యస్య సః సత్యసఙ్కల్పః, సర్వస్య వశీ సర్వస్య బ్రహ్మాదేర్వశీ, సర్వస్యేశానః ఈశితా చ బ్రహ్మేన్ద్రప్రభృతీనాం, సర్వస్యాధిపతిః అధిష్ఠాయ పాలయితా స్వతన్త్ర ఇత్యర్థః । బ్రహ్మయోనిః బ్రహ్మణః హిరణ్యగర్భస్య వేదస్య వా యోనిః కారణమ్ । పరమేశ్వరః ఉత్కృష్టబ్రహ్మాదినియన్తా, ప్రభుః సర్వక్రియాసమర్థః, విశ్వరూపః విశ్వత్వేన సర్వచేతనాచేతనత్వేన స్థితం రూపం స్వరూపం యస్య స తథా సర్వాత్మేతి యావత్ । కృష్ణపిఙ్గలః దేహపరిజిఘృక్షాయాం స్త్రీపుంసశబలాకారః పరాశక్త్యవినాభూతో వా । ఉక్తం చ భాష్యకారైః "పరాశక్తిమిత్రం నుమః పఞ్చవక్త్రమ్" ఇతి । అథవా కణ్ఠే కృష్ణం లలాటే పిఙ్గలం రూపం యస్య, ఊర్ధ్వరేతాః సదా సన్దీప్తతపస్కః, అనేన ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యసమ్పన్నః భస్మోద్ధూలితాఙ్గత్రిపుణ్డ్రావలిదీప్తః, రుద్రాక్షమాలాభరణః, జటామకుటమణ్డితః సర్వదా స్వాత్మధ్యానమ్పర ఇత్యుక్తం భవతి, విరూపాక్షః విషమలోచనః, విశోకః దుఃఖసంస్కారరహితః ఆనన్దపూర్ణహృదయః, స్మేరాననశ్చ, ఉమాసహాయః ఉమా బ్రహ్మవిద్యా భవానీ సహాయో యస్య స తథా యద్వా ఉమా సైవ-వామభాగరూపేణ సహాయః యస్యార్ధనారీశ్వరస్య స తథా, త్రిలోచనః త్రీణి లోచనాని సోమసూర్యాగ్నిరూపాణి యస్య, నీలకణ్ఠః కాలకణ్ఠః, ప్రశాన్తః ప్రసన్నేన్ద్రియవదనః । నను ప్రశాన్తత్వే అవిద్యాతత్కార్యహీనత్వే కథం వశిత్వాదికం, అరూపత్వే వా కథం త్రిలోచనత్వాదికం, విగతేశిత్వాదౌ వా కథం సల్పకామత్వాదికం, ఏకత్వే వా కథం విశ్వరూపత్వం వశిత్వాదికం, ఉమాసహాయత్వే వా కథం ఊర్ధ్వరేతస్త్వం,ం విగ్రహవత్వే వా కథం విజరత్వాదికం ఇత్యేవమాదివిరోధశఙ్కాపరిహారార్థం అద్భుతమితి విశేషణమ్ । అద్భుత ఆశ్చర్యకరః "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్" ఇతి ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిశ్రుతివశాత్ స్వభావతః ఏకత్వారూపత్వాదికం, మాయావశాత్ వశిత్వాదికం చ సర్వం ఉపపద్యతే । ఉక్తం చ సూత్రకారేణ "సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ" ఇతి । ఇదమస్య భాష్యం, "చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్మిన్నవధారితే వేదార్థే, పరైరుపక్షిప్తాన్ విలక్షణత్వాదిదోషాన్

పర్యహార్షీదాచార్యః । ఇదానీం పరపక్షప్రతిషేధప్రధానం ప్రకరణగారిప్సమానః, స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానం ప్రకరణముపసంహరతి, యస్మాదస్మిన్ బ్రహ్మణి కారణే పరిగృహ్యమాణే ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ సర్వే కారణధర్మా ఉపపద్యన్తే, సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మహామాయం చ బ్రహ్మేతి, తస్మాదనతిశఙ్కనీయమిదమౌపనిషదం దర్శనమ్" ఇతి । అనన్తరం ఫలనిరూపణం క్రియతే । నను ఉపనిషచ్చతుష్టయేఽపి ఏకరూపతయా ఫలం న ప్రతీయతే । తథా హి, ఛాన్దోగ్యే తావత్ "స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతి" ఇత్యుపక్రమ్య "శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి" ఇతి ఆదిత్యోపలక్షితార్చిరాదిమార్గద్వారా మూర్ధన్యయా నాడ్యా దేహాన్నిర్గమనపురస్సరం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః ఫలం ప్రతీయతే । బృహదారణ్యకే తు "అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి" ఇతి జీవన్ముక్తిరేవ ఫలం ప్రతీయతే । తైత్తిరీయకే "స నో దేవశ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు" ఇత్యాదినా జ్ఞానాదికమేవ ఫలమ్ । కైవల్యే తు "ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్" ఇతి అజ్ఞానాసంస్పృష్టసర్వసాక్షిస్వరూపబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం విరూపం విరుద్ధమేవధ్యానఫలం ప్రతీయత ఇతి చేత్ అత్రోచ్యతే, కైవల్యే తావత్ సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాదిత్యనేన మాయాసంస్పర్శరహితం కేవలచైతన్యస్వరూపం నిరుపాధికం వస్తు నోచ్యతే భూతయోనిశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, కిం తర్హి మాయయా అవశీకృతం వశీకృతమాయాతత్కార్యం సర్వజ్ఞం ఆకాశాదిభూతభౌతికకారణం సోపాధికమేవ పరమశివస్వరూపమర్చిరాదిమార్గేణ గత్వా గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి । ఇతోఽపి పరమేశ్వర ఏవోపాస్యః యతః బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాదయస్తద్విభూతయః ఇత్యాహ శ్రుతిః "స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్రస్సోఽక్షరః పరమస్స్వరాట్ స ఏవ విష్ణుస్స ప్రాణస్స కాలోఽగ్నిస్స చన్ద్రమాః స ఏవ సర్వం యత్ భూతం యచ్చ భవ్యం సనాతనమ్" ఇతి । అనన్తరమపి నిరుపాధికస్య తస్యైవ పరమశివస్య ప్రత్యగాత్మత్వేన జ్ఞానాత్ కైవల్యముక్తిరిత్యాహ శ్రుతిః "జ్ఞాత్వా తం మృత్యుమత్యేతి నాన్యః పన్థా విముక్తయే" ఇతి । యదుక్తం తైత్తిరీయకే స నో దేవ ఇత్యాదినా జ్ఞానమేవ ఫలముక్తమితి, యది తత్ర జ్ఞానం నిర్గుణసాక్షాత్కారాభిప్రాయం తర్హి క్రమముక్త్యభిప్రాయం తత్ । యది ఉపాస్యబ్రహ్మవిషయకం తర్హి ఉపాసకస్య శరీరావసానకాలే "తదోకోగ్రజ్వలనమ్" ఇతి న్యాయాత్ ఉపాస్యసాక్షాత్కారాభిప్రాయమేవ । బృహదారణ్యకే తు తత్ర ఉపాసనా న వివక్షితైవ సత్యకామత్వాదిగుణానాం తత్ర జ్ఞేయబ్రహ్మస్తుత్యర్థత్వమేవోపసంహృతమితి పూర్వమేవోక్తమ్ । ఛాన్దోగ్యే తు "వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ" ఇత్యారభ్య "సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య" ఇత్యన్తేన సూత్రసన్దర్భేణ, "అస్య సౌమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే, మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం

దేవతాయాం సమ్పద్యతే" ఇతి ప్రాయణవిషయా శ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా । ప్రాణస్తేజసీతి తజశ్శబ్దవాచ్యం సాధ్యక్షం సప్రాణం సకరణగ్రామం భూతాన్తరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సమ్పద్యత ఇతి । "తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్" ఇతి సూత్రే "తత్ తేజాదిభూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూతం ఆపీతేరాసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే" ఇత్యప్యుక్తమ్ । "ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్" ఇత్యారభ్య "తాని పరే తథా హ్యాహ" ఇత్యన్తేన సూత్రసన్దర్భేణ నిర్గుణబ్రహ్మవిదుష ఇహైవ లిఙ్గశరీరనాశో దర్శితః సగుణబ్రహ్మవిద్యావతః "తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా" ఇతి మూర్ధన్యయా నాడ్యా ఉత్క్రాన్తిరుక్తా । ఇదమస్య భాష్యం- "తస్య ఉపసంహృతవాగాదికలాపస్య ఉచ్చిక్రమిషోర్విజ్ఞానాత్మన ఓక ఆయతనం హృదయం "స ఏనాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతి" ఇతి శ్రుతేస్తదగ్రజ్వలనపూర్వికా చక్షురాదిస్థానాపన్నా చ ఉత్క్రాన్తిశ్శ్రూయతే "తస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వా, మూర్ధ్నో వా, అన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః" ఇతి" । "స కిమనియమేనైవ విద్వదవిదుషోర్భవతి అథాస్తి కశ్చిద్విదుషో విశేషనియమ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమ ఇతి ప్రాప్తావాచష్టే - సమానేఽపి విద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్రప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వే చ మూర్ధస్థానాదేవ విద్వాన్ నిష్క్రామతి, స్థానాన్తరేభ్యస్త్వితరే, కుతః, విద్యాసామర్థ్యాత్ యది విద్వానపీతరవత్ యతః కుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేత్ నైవోత్కృష్టం లోకం లభేత తత్రానర్థికైవ విద్యా స్యాత్, తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ విద్యాశేషభూతా చ మూర్ధన్యనాడీసమ్బన్ధా గతిరనుశీలయితవ్యా విద్యావిశేషేషు విహితా, తామభ్యస్యన్ తయైవ ప్రతితిష్ఠత ఇతి యుక్తమ్ । తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీతస్తత్భావం సమాపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ శతాదతిరిక్తయా ఏకశతతమ్యా నాడ్యా - నిష్క్రామతి ఇతరాభిరితరే, తథా హి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనన్తి "శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి ॥" ఇతి ఏతత్ సర్వం దహరవిద్యాయాం విహితమేవ । కిం చ సగుణబ్రహ్మవిద్యావతః మార్గచిన్తనమపి కర్తవ్యమితి ఉత్క్రాన్త్యనన్తరమర్చిరాదిమార్గప్రకారోఽపి చిన్తితః "అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః" ఇత్యారభ్య "వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతే" ఇత్యన్తైస్సూత్రైః । ఏతేషాం నిష్కృష్టోఽర్థః ప్రదర్శ్యతే, ఉపాసకః రశ్మిసమన్వితయా మూర్ధన్యయా నాడ్యా లిఙ్గశరీరయుక్తస్సన్ స్వదేహాన్నిష్క్రమ్య అగ్నిదైవతం ప్రాప్నోతి, తేన నీతః అహరభిమానిదైవతం తేన నీతః పూర్వపక్షాభిమానినం, తేన నీతః ఉత్తరాయణాభిమానినో

దైవతాన్ తైర్నీతస్సంవత్సరాభిమానినం, తేన నీతః దేవలోకాభిమానినం, తేన నీతః వాయుదైవతం వాయుకృతేన రథచక్రస్థరన్ధ్రతుల్యేన రన్ధ్రేణ వాయునైవ నీతః ఆదిత్యం ప్రాప్నోతి । తేన నీతః చన్ద్రమ్ । తేన విద్యుదభిమానిదైవతమ్ । తత్ర స్థితస్సన్ బ్రహ్మలోకాదాగతేనామానవపురుషేణ విద్యుల్లోకం ప్రాప్తేన రాజోపచారయుతేన వరుణేన్ద్రప్రజాపతికృతసాహాయ్యానుష్ఠానేన తల్లోకద్వారా చ బ్రహ్మలోకాన్నీతో భవతీతి । "బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి" "తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి" ఇతి చ శ్రుతిషు బహువచనశ్రవణాత్ । ఉక్తం చాన్యత్ర శ్రుత్యా "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషు ఉత్తమేషు లోకేషు" ఇతి లోకబహుత్వం లోకేషు తరతమభావరూపం చ । కిం చ దహరవిద్యాసాధనబ్రహ్మచర్యస్తుత్యర్థత్వేన "అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తత్" ఇత్యారభ్య "అథ యదరణ్యాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తత్" ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన యజ్ఞాదీనుక్త్వా అనన్తరం అరణ్యాయనశబ్దవ్యాఖ్యానవ్యాజేన బ్రహ్మలోకవర్ణనమపి కృతం "అరశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి తదైరం మదీయం సరస్తదశ్వత్థస్సోమసవనస్తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ, తద్య ఏవైతావరం చ ణ్యఞ్చార్ణవ బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దన్తి తేషామేవైష బ్రహ్మలోకస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి । ఇదమస్య భాష్యం- యజనాద్యజ్ఞః ఏషణాదిష్టం సతస్త్రాణాత్ సత్త్రాయణం మననాన్మౌనం అనశనాదనాశకాయనం అరణ్యయోర్గమనాదరణ్యాయనమిత్యాదిభిర్మహద్భిః పురుషార్థసాధనైః స్తుతత్వాద్బ్రహ్మచర్యం పరం జ్ఞాన సహకారికారణమిత్యతో బ్రహ్మవిదా యత్నతో రక్షణీయమిత్యర్థః" । తత్ర హి బ్రహ్మలోకే అరశ్చ హ వై ప్రసిద్ధౌ ణ్యశ్చార్ణవౌ సముద్రౌ సముద్రోపమే సరసీ వా, తృతీయస్యాం భువమన్తరిక్షం చాపేక్ష్య తృతీయా ద్యౌః తస్యాం తృతీయస్యామితోఽస్మాల్లోకాదారభ్య గణ్యమానాయాం దివి తత్రైవ ఐరం ఇరా అన్నం తన్మయః ఐరమణ్డః తేన పూర్ణమైరం, మదీయం తదుపయోగినాం మదకరం హర్షోత్పాదకం సరః, తత్రైవ చాశ్వత్థో వృక్షః సోమసవనో నామతః, సోమమమృతం తన్నిస్రవోఽమృతప్రసవ ఇతి వా, తత్రైవ చ బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మచర్యసాధనరహితైః బ్రహ్మచర్యవద్భ్యోఽన్యైరబ్రహ్మవిద్భిః న జీయత ఇత్యపరాజితా పూః పురీ బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మణా చ ప్రభుణా విమితం విశేషేణ మితం నిర్మితం తచ్చ హిరణ్మయం తచ సౌవర్ణం ప్రభువిమితమణ్డమితి వాక్యశేషః । తత్తత్ర బ్రహ్మలోకే ఏతావర్ణవౌ యావరణ్యాఖ్యావుక్తౌ బ్రహ్మచర్యేణ సాధనేన విన్దన్తి తేషామేవైషః యో వ్యాఖ్యాతః బ్రహ్మలోకః, తేషాం చ బ్రహ్మచర్యసాధానవతాం బ్రహ్మవిదాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి నాన్యేషాం బ్రహ్మచర్యపరాఙ్ముఖానాం

విషయాసక్తబుద్ధీనాం కదాచిదపీత్యర్థః ఇతి ।

దహరవిద్యాఙ్గమన్త్రః

“శ్యామాచ్ఛబళం ప్రపద్యే శబళాచ్ఛ్యామం ప్రపద్యే అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం, చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధుత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామ్యభిసమ్భవామీతి” ఇతి అస్య భాష్యం -” శ్యామాత్ శబళం ప్రపద్యే ఇత్యాదిమన్త్రామ్నాయః పావనో జపార్థ ఆధ్యానార్థో వా శ్యామో గమ్భీరవర్ణః శ్యామ ఇవ శ్యామో హార్దం బ్రహ్మ అత్యన్తదురవగాహ్యత్వాత్ హార్దం బ్రహ్మ జిత్వా ధ్యానేన, తస్మాచ్ఛ్యామాచ్ఛబలం, శబల ఇవ శబలోఽణిమాద్యనేకకామమిశ్రత్వాత్ । బ్రహ్మలోకం ప్రపద్యే మనసా శరీరపాతాదూర్ధ్వం గచ్ఛేయం యత్ యస్మాదహం శబలాత్ బ్రహ్మలోకాత్ నామరూపవ్యాకరణాయ శ్యామం ప్రపద్యే హార్దభావం ప్రపన్నోఽస్మీత్యభిప్రాయః । అతస్తమేవ ప్రకృతిస్వరూపమాత్మానం శబలం ప్రపద్యే ఇత్యభిప్రాయార్థః । కథం శబలం బ్రహ్మలోకం ప్రపద్య ఇత్యుచ్యతే, అశ్వ ఇవ స్వాని లోమాని విధూయ కమ్పనేన శ్రమం పాంస్వాది చ లోమ్నామపనీయ యథా నిర్మలో భవతి ఏవం హార్దబ్రహ్మజయేన విధూయ పాపం ధర్మాధర్మాఖ్యం, చన్ద్రః ఇవ రాహుగ్రస్తస్తస్మాద్రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య భాస్వతరో భవతి తథైవం ధుత్వా ప్రహాయ శరీరం సర్వానర్థాశ్రయమిహైవ ధ్యానేన కృతాత్మా కృతకృత్యస్సన్ అకృతం నిత్యం బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామి, ద్విర్వచనం మన్త్రః పరిసమాప్త్యర్థం” ఇతి । నను స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి కార్యబ్రహ్మప్రాపకత్వమమానవస్య ప్రతీయతే బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి, తే తేషు బ్రహ్మలోకేష్వితి చ ఉపాసకస్య కార్యబ్రహ్మలోకప్రాప్తిః ప్రతీయతే తేషాం బ్రహ్మలోకానాం బహుత్వం చ “విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు” ఇతి లోకానాం తరతమభావశ్చ । “కిం చ దేవో భూత్వా దేవాన్ అప్యేతి” ఇతి చ దేవబహుత్వం చేతి చేదుచ్యతే, మూర్ధన్యనాడీయుక్తార్చిరాదిగతిచిన్తనం శ్యామాచ్ఛబళం ప్రపద్యే ఇత్యాదిమన్త్రోక్తధ్యానపురస్సరం “త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి” ఇత్యుక్తప్రకారేణ అహం గ్రహోపాసనం సాక్షాత్కారపర్యన్తం కృతవతః పూర్వోక్తాధికారిణః కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిః సాయుజ్యమితి యావత్ । అహం గ్రహోపాసకానామేవ ఉపాస్య సాక్షాత్కారరహితానాం, అహం గ్రహవ్యతిరిక్తోపాసకానాం” తపః శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే శాన్తా విద్వాంసో భైక్షచర్యాం చరన్తః సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్స “పురుషోఽవ్యయాత్మా” ఇతి మన్త్రోక్తాధికారిణాం బ్రహ్మలోకప్రాపకకర్మానుష్ఠాయినాం చ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః । తత్రాపి యోగ్యతా సారూప్యసామీప్యసాలోక్యమ్ । ఉక్తం చ శ్రుత్యా “ఏతాసామేవ దేవతానాం

సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతి" ఇతి । ఉక్తం చ భాష్యకారేణ జగద్వ్యాపారాధికరణే, "యే సగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహైవ మనసా ఈశ్వరసాయుజ్యం వ్రజన్తి" ఇతి కణ్ఠరవేణోక్తమ్ । సాయుజ్యం ఇదం చ సగుణసాయుజ్యమేవ । తదప్యుక్తం తేనైవ, "వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ" ఇతి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే, "వికారావర్త్యపి చ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం రూపమస్తి, న కేవలం వికారమాత్రగోచరం సవితృమణ్డలాద్యధిష్ఠానం, తథా ద్విరూపాం స్థితిమాహ ఆమ్నాయ "తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇత్యేవమాదిః । న చ తత్ నిర్వికారరూపమితరాలమ్బనాః ప్రాప్నువన్తీతి శక్యం వక్తుం అతత్క్రతుత్వాత్ తేషాం అతశ్చ యద్వైవం ద్విరూపే "పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవాప్య సగుణా ఏవ తిష్ఠన్తి" ఇతి । ఏవం "భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ" ఇతి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే "తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతి" ఇతి శ్రుతిరుదాహృతా । అనేన ఉపాసకస్య సాలోక్యమప్యస్తీతి సూచితమ్ । ఏవం లోకబహుత్వం లోకానాం తారతమ్యం చ అనావృత్తిసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే సూచితం "నన్వేవం సతి సాతిశయత్వాదన్తవత్త్వం ఐశ్వర్యస్య స్యాత్తతశ్చ తేషామావృత్తిః ప్రసజ్యేత" ఇతి అత ఉత్తరం భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి "అనావృత్తిశబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్" ఇతి । నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛన్తి "యస్మిన్నరం చ ణ్యం చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి యస్మిన్నైరం మదీయం సరో యస్మిన్నశ్వత్థస్సోమసవనో యస్మిన్నపరాజితా పూర్బ్రహ్మణో యస్మింశ్చ ప్రభువి మితం హిరణ్మయం వేశ్మ యశ్చానేకధా మన్త్రార్థవాదాదిప్రదేశేషు ప్రపఞ్చ్యతే, తం తే ప్రాప్య న చన్ద్రలోకాదివ భుక్తభోగా ఆవర్తన్తే కుతః "తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి తేషాం న పునరావృత్తిరేతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్య న చ పునరావర్తతే" ఇత్యాదిశబ్దేభ్యః । అన్తవత్వేఽపి త్వైశ్వర్యస్య యథానావృత్తిస్తథా వర్ణితం "కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరం ఇత్యత్ర" ఇతి । తత్ర హి "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే । పరస్యాన్త కేతాత్మనః ప్రవిశన్తి పరం పదం" ఇత్యుక్తమ్ । అత్ర మన్త్రార్థవాదాదీత్యాదిశబ్దేన ఇతిహాసపురాణాదయో గృహ్యన్తే । నన్వాదిశబ్దేన ఇతిహాసపురాణాదయః ఉక్తా ఇతి కథమవగన్తుం శక్యతే, ఉచ్యతే దేవతాధికరణాదిషు భాష్యకారేణ కణ్ఠరవేణోక్తత్వాత్ । తత్రహీదం భాష్యం "మన్త్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో దేవతాదీనాం విగ్రహవత్త్వావగమాత్" ఇతి । తథా చ ఇతిహాసపురాణాదిషు బ్రహ్మలోకః అనేకత్వేన తరతమభావేన చ వర్ణితః । ఏవం చ బ్రహ్మలోకప్రతిపాదకౌ మన్త్రార్థవాదౌ "శ్యామాచ్ఛబళం ప్రపద్యే" ఇతి

“అరశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ” ఇతిచ పూర్వమేవ ప్రదర్శితౌ । భారతనామకే ఇతిహాసే మహాభిషగ్గఙ్గాదిచరిత్రవర్ణనం బ్రహ్మలోకే ప్రసిద్ధమేవ । శివరహస్యనామకే ఇతిహాసే తృతీయాంశాదౌ శ్రుతౌ బ్రహ్మలోకత్వేన వర్ణితబ్రహ్మవిష్ణుశివలోకాదీనాం అతిశయ విశేషః తేషాం తరతమభావశ్చ బహుధా ప్రపఞ్చితః । పురాణేషు స్కాన్దశివధర్మోత్తరాదిషు బ్రహ్మలోకాతిశయః తేషాం తరతమభావశ్చ వర్ణితో దృశ్యతే, తథా హి స్కాన్దే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే తృతీయాధ్యాయే దేవలోకాద్యపేక్షయా బ్రహ్మలోకస్య ఉపరిభావః తత్రాపి అవాన్తరవిభాగః తత్ర హి హిరణ్యగర్భలోకాపేక్షయాఽపి విష్ణులోకస్య ఉపరిభావః తల్లోకాపేక్షయా రుద్రలోకస్య స ప్రతీయతే । తస్మిన్నధ్యాయే హి “యః పుమాన్ దేవదేవేశం త్రినేత్రం చన్ద్రశేఖరమ్ । ఉమార్ధవిగ్రహం శుద్ధం నీలగ్రీవం మహేశ్వరమ్ ॥ బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానైరుపాస్యం గుణమూర్తిభిః । ఉపాస్తే తస్య విజ్ఞానం జాయతే పారమేశ్వరమ్ ॥” ఇతి ఉమాసహాయాదివిశిష్టమూర్తిమహగ్రహణోపాసీనస్య తస్య తత్సాక్షాత్కారద్వారా సగుణసాయుజ్యం ప్రాప్తస్య క్రమాన్నిర్గుణశివసాయుజ్యప్రాపకం నిర్గుణశివజ్ఞానం జాయత ఇత్యప్యుక్త్వా, అథవా చిత్తకాలుష్యాచ్ఛివసారూప్యమచ్యుతం లబ్ధ్వా భుక్త్వా మహాభోగానన్తే విజ్ఞానమైశ్వరం ఇత్యాదినా చిత్తపాకానుగుణ్యేన శివలోకస్థితభోగేచ్ఛావతశ్శివసారూప్యం ప్రాప్య “తత్ర భోగాన్ భుక్త్వాఽన్తే శివజ్ఞానమపి ప్రాప్నోతీతి చోక్త్వా యరిశవం గుణమూర్తీనామిత్యాదిరుద్రసారూప్యమన్యద్వా సాయుజ్యం విద్యయా ఆప్నుయాదిత్యన్తేన గ్రన్థేన అధికారాద్యానుగుణ్యేన సాంరూప్యసాలోక్యాదికముక్త్వా అనన్తరం, అథవా విష్ణులోకాదీనవాప్య తత్ర గత్వా మహాభాగానవాప్య కమలేక్షణ । పృథివ్యాం జాయతే శుద్ధే బ్రాహ్మణానాం కులే నరః ॥” ఇతి శివలోకప్రాప్త్యనన్తరం రాగాదియుక్తస్య పురుషస్య విష్ణులోకే ఆగత్య భోగాన్ భుక్త్వా, ఆదిశబ్దేన ప్రజాపతీన్ద్రాదిలోకానాప్యాగత్య తేష్వపి భోగాన్ భుక్త్వా, అనన్తరం భూమౌ సత్కులే జాయత ఇతి । అనేన శివలోకాపేక్షయా విష్ణుహిరణ్యగర్భాదిలోకానామధోభావః స్పష్టీకృతః । ఏవం శివవిష్ణ్వాదిలోకానాముపర్యధోభావః అస్మిన్నధ్యాయే బహుధా ప్రపఞ్చితః । ఏవమేవ శివధర్మోత్తరే పాతాళలోకమారభ్య తపోలోకపర్యన్తం త్రయోదశలోకానాముపరిభావం పూర్వపూర్వలోకాపేక్షయా ఉత్తరోత్తరలోకస్య యోజనసఙ్ఖ్యాపురస్సరం వర్ణయిత్వా అనన్తరం “సత్యలోకస్తపోలోకాత్ కోటిషట్కసముచ్ఛ్రితః ।” ఇతి బ్రహ్మలోకస్య తపోలోకాపేక్షయా ఉపరిభావముక్త్వా అనన్తరం చ ।

“బ్రహ్మలోకాద్విష్ణులోకో ద్విగుణేన సముచ్ఛ్రితః ।
విస్తరేణ తదర్ధం చ దివ్యభోగసమన్వితః ॥ ౬౮॥

విష్ణులోకాచ్చ పరతః శ్రీమచ్ఛివపురం మహత్ ।
ద్వాత్రింశత్ కోటివిస్తీర్ణం తదర్ధేన సముచ్ఛ్రితమ్ ॥

సూర్యాయుతప్రతీకాశం సర్వకామార్థసిద్ధిదమ్ ।
అనేకాకారవిన్యాసరచనాప్రతిశోభితమ్ ॥

సర్వరత్నమయైర్దివ్యైస్తప్తజామ్బూనదప్రభైః ।
సహస్రశతభౌమైశ్చ తదష్టగుణభూమికైః ॥

అప్సరోగణసఙ్కీర్ణైస్సర్వవాద్యైస్సమన్వితైః ।
గీతనృత్తరసోపేతైరప్రమేయగుణాన్వితైః ॥

విమానాఇస్సర్వతో వ్యాప్తం తారాభిరివ చామ్బరమ్ ।"
ఇత్యాదినా శివపురవర్ణనాదికం చ కృత్వా అనన్తరం, "సింహవ్యాఘ్రముఖైర్దివ్యైర్గజవాజిమృగాననైః" ఇత్యాదినా ప్రమథగణాదివర్ణనం చ కృత్వా తదను విచిత్రా భూమయస్తత్ర వజ్రవైడూర్యసుప్రభాః । ఇత్యాదినా తత్రత్యరమ్యస్థలవర్ణనం తత్ర విద్యమానసున్దరీజనవర్ణనం చ కృత్వా తదనూక్తం
"తన్మధ్యే సవతో భద్రం దివ్యమాయతనం మహత్ ।
శుద్ధస్ఫటికసఙ్కాశం స్థానమాద్యముమాపతేః ॥

తత్రాస్తి భగవాన్ సోమః పూజ్యమానో గణేశ్వరైః ।
సిద్ధైశ్చ స్థానసమ్ప్రాప్తైర్బ్రహ్మవిష్ణ్వగ్నివాయుభిః ।
ఈశ్వరాయతనస్యాగ్రే శ్రీమాన్ ధర్మో వ్యవస్థితః ॥" ఇతి
కిఞ్చ -
"దినకృత్కోటిసఙ్కాశం స్థానమాద్యముమాపతేః ।
సర్వకామసమాయుక్తం విశుద్ధం నిత్యమక్షయమ్ ॥

సమ్ప్రాప్య తత్పదం దివ్యమన్తఃక్లేశవివర్జితాః ।
సర్వజ్ఞాః సర్వగాశ్శుద్ధాః పరిపూర్ణా భవన్తి చ ॥

విశుద్ధకార్యకరణాః పరమైశ్వర్యసంయుతాః ।
సదేహాశ్చ విదేహాశ్చ భవన్త్యాత్మేచ్ఛయా పునః ॥

యే సమ్ప్రాప్తాః పరం స్థానం జ్ఞానయోగరతా నరాః ।
న తేషాం పునరావృత్తిర్ఘోరసంసారమణ్డలే ।" ఇతి ।
"సఙ్కల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః" ఇత్యారభ్య అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తైస్సూత్రైరసాయుజ్యాదిపదం ప్రాప్తానాం వ్యాపారో దర్శితః । నను
"ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావృత్తినోఽర్జున ।
మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే ॥" ఇతి ।

బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తానామప్యావృత్తిః స్మర్యతే । న చ “ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త” ఇతి “తేషామిహ న పునరావృత్తిః” ఇతి చైవమాదిశ్రుతివిరోధ ఇతి వాచ్యమ్ । ఇమమిహేతి విశేషణాత్ మానవాన్తరే కల్పాన్తరే చావృత్తేరనివారణాదితి చేత్ సత్యం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనాని బహూని సన్తి అధికారితారతమ్యాని చ, త్రైస్సాధనవిశేషైరధికారితారతమ్యైశ్వ సాలోక్యసామీప్యసారూప్య- సాయుజ్యప్రాప్తిః అహం గ్రహోపాసకానాం ఉపాస్యతాదాత్మ్యరహితానాముపాసనాన్తరానుష్ఠానవతాం కర్మవిశేషానుష్ఠానవతాం జ్ఞానరహితసంన్యాసినాం చ బ్రహ్మలోకగమనమ్ । తత్రాపి యథాయోగ్యం సారూప్యసామీప్యసాలోక్యమితి పూర్వమేవ వర్ణితమ్ ।” తత్రాపి బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్ ॥” ఇతి వచనాత్ । యే కృతాత్మానః జ్ఞానవన్తః తేషాం పరపదప్రాప్తిః నిరతిశయమోక్షః । అకృతాత్మనాం తు ఆవృత్తిరేవ, అకృతాత్మత్వం తు । ఇహ ఉపాసనానుష్ఠానకాలే విషయరాగాదినేతి కల్పనీయమ్ । ఇదం సర్వం పురాణేషూక్తమేవ । ఇహైవ దేవతాతాదాత్మ్యసాక్షాత్కారపర్యన్తముపాసనవతాం సగుణసాయుజ్యప్రాప్తిరేవ, తేషాం ముక్తిర్జ్ఞానం చ సిద్ధమేవ కిం చ ఉపాసనాఙ్గమన్త్రేఽపి, “ధూత్వా శరీరం అకృతం కృతాత్మా ఇతి క్రమముక్తిస్సిద్ధైవాఽభిహితా” । కిం చ “తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి” ఇతి మూర్ధన్యయా నాడ్యా బ్రహ్మలోకం గతస్యామృతత్వప్రాప్తిర్వర్ణితా । అపి చ “కుటుమ్బే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయానో, ధార్మికాన్విదధదాత్మని సర్వేన్ద్రియాణి సమ్ప్రతిష్ఠాప్యాహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యస్స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తతే” ఇతి బ్రహ్మలోకం గతస్యానావృత్తిశ్శ్రూయతే । నను ఇయం శ్రుతిర్భాష్యకారేణ బ్రహ్మలోకప్రాప్తికథనపరత్వేన న వ్యాఖ్యాతా । తథాం హి కుటుమ్బ ఇత్యారభ్య ధార్మికాన్విదధదిత్యన్తం వ్యాఖ్యాయ ఆత్మని సర్వేన్ద్రియాణి సమ్ప్రతిష్ఠాప్య ఇత్యస్య గ్రన్థస్య సంన్యాసపరత్వేన వ్యాఖ్యానం కృతమ్ । తథాహి “ఆత్మని స్వహృదయే హార్దే బ్రహ్మణి సర్వేన్ద్రియాణి సమ్ప్రతిష్ఠాప్య ఉపసంహృత్య, సర్వేన్ద్రియగ్రహణాత్ కర్మాణి చ సంన్యస్య, అహింసన్ హింసాం పరపీడామకుర్వన్ సర్వభూతాని, స్థావరజఙ్గమాని భూతాన్యపీడయన్నిత్యర్థః । భిక్షాదినిమిత్తపర్యటనాదినా పీడా స్యాదిత్యత్రాహ అన్యత్ర తీర్థేభ్యః । తీర్థం నామ శాస్త్రానుజ్ఞావిషయః తతోఽన్యత్రేత్యర్థః సర్వాశ్రమిణాం చైతత్ సమానం తీర్థేభ్యోఽన్యత్ర హింసైవేతి । అన్యే తు వర్ణయన్తి కుటుమ్బ ఏవ ఏతత్ సర్వం కుర్వన్ స ఖల్వధికృతో యావదాయుషం యావజ్జీవం స యథోక్తప్రకారేణ వర్తయన్ బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే దేహాన్తే । న చ పునరావర్తత ఇతి పునారావృత్తేః ప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాత్ అర్చిరాదినా మార్గేణ కార్యబ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్య యావద్బ్రహ్మలోకస్థితిస్తావత్తత్రైవ తిష్ఠతి ప్రాక్

తతో నావర్తత ఇత్యర్థః" ఇతి । యద్యపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః భాష్యే ప్రతీయతే తథాపి అన్యే తు వర్ణయన్తీత్యాదినా స్వాభిమతం న భవతీతి ప్రతీయతే । నను తస్య వ్యాఖ్యానస్య యుక్తత్వే అనభిమతత్వం కథమితి చేత్ యుక్తత్వమేవ నాస్తీతి ప్రతీయతే । తథాహి వ్యవహితాన్వయదోషః, కుటుమ్బ ఏవ యావదాయుషం స్థిత్వేతి, కుటుమ్బ ఏవ ఏతత్ సర్వం కుర్వన్నితి కుటుమ్బ ఇతి పదం అధ్యాహర్తవ్యమ్ । బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే దేహాన్త ఇతి దేహాన్తపదం చ అధ్యాహర్తవ్యమ్ । కిఞ్చ ఆచార్యకులాదితి బ్రహ్మచర్యస్య ఉక్తస్వాత్ కుటుమ్బ ఇతి గార్హస్థ్యవానప్రస్థయోరుక్తత్వాత్ ఆత్మని సర్వేన్ద్రియాణి సమ్ప్రతిష్ఠాప్యేత్యనేన సంన్యాసోక్త్యౌచిత్యాచ్చ ఇతి చేత్ సత్యం అత్యన్తవిరక్తం ముఖ్యాధికారిణం ప్రతి శ్రుతిస్వారస్యాదేవమేవార్థః ప్రతీయతే । అత ఏవ శ్రుత్యన్తరం "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాత్ వనీభూత్వా ప్రవ్రజేత్" ఇతి । కిఞ్చ భాష్యకారైరప్యుక్తం ఉపదేశపఞ్చకే వేదో నిత్యమధీయతాం తదుదితం కర్మ స్వనుష్ఠీయతామిత్యాదినా బ్రహ్మచర్యం గార్హస్థ్యం చోక్తమ్ । అనన్తరం నిజగృహాత్తూర్ణం వినిర్గమ్యతామిత్యనేన వానప్రస్థాశ్రమస్సూచితః । అనన్తరం దృఢతరం కర్మాశు సన్త్యజ్యతాం ఇత్యనేన సంన్యాసస్సాక్షాదుక్తః సద్విద్వానుపసర్ప్యతామిత్యాదినా శ్రవణాదికముక్తమ్ । ఏకాన్తే సుఖమాస్యతామిత్యనేన సమాధిరప్యుక్తః, ప్రారబ్ధం త్విహ భుజ్యతామిత్యనేన జీవన్ముక్తిరుక్తా, అథ పరబ్రహ్మత్మనా స్థీయతాం ఇత్యనేన విదేహముక్తిరపి । అముఖ్యాధికారిణం అవిరక్తం ప్రతి తు కథం సర్వకర్మసంన్యాసవిధానం సంన్యాసినో వా మన్దస్య కథం నిర్గుణే బ్రహ్మణి నిష్ఠా । అత ఏవోక్తం భాగ్యకారేణ నిర్గుణబ్రహ్మనిష్ఠాయామనధికారిణం సంన్యాసినం ప్రతి, ఆత్మని స్వహృదయే హార్దే బ్రహ్మణి సర్వేన్ద్రియాణి సమ్ప్రతిష్ఠాప్య ఉపసంహృత్య, సర్వేన్ద్రియగ్రహణాత్ కర్మాణి చ సంన్యస్యేతి । కిఞ్చ సగుణనిర్గుణవిద్యాద్వయమపి ప్రకృతం "ఆకాశో హ వై నామేతి" "శ్యామాచ్ఛబళం ప్రపద్య" ఇతి చ । అవిరక్తస్య తు మన్దాధికారిణః అన్యే త్వితి వ్యాజేన సర్వముక్తం సూతసంహితాయామ్-'అథాతస్సమ్ప్రవక్ష్యామి గార్హస్థ్యం సఙ్గ్రహేణ తు । అధీత్య వేదాన్ వివిధాన్ పూర్వోక్తేనైవ మార్గతః ॥ ఆచార్యానుజ్ఞయా యుక్తస్స్నాత్వా గార్హస్థ్యమావిశేత్ ।" ఇత్యారభ్య "పుత్రముత్పాదయేత్ స్వస్యాం పితౄణామృణశాన్తయే । సత్యం బ్రూయాత్ ప్రియం బ్రూయాత్ సర్వభూతేషు సర్వదా ॥" ఇత్యన్తేన గృహస్థధర్మాన్ సర్వానుక్త్వా,

"ఏవం సమాచరన్ విప్రో విరక్తశ్చేత్ గృహాశ్రమాత్ ।
సంన్యసేత్ సర్వకర్మాణి వేదాన్తాభ్యాసయత్నవాన్ ॥

వేదాన్తశ్రవణాభావే పతితోఽయం భవేత్ ధ్రువమ్ ।

విరక్తోఽపి ముముక్షుశ్చేత్ హంసే వా సంన్యసేద్గృహీ ॥

బహూదకే వా శక్తశ్చేన్న్యసేద్విప్రః కుటీచకే ।
అవిరక్తో గృహీ చాన్తే వానప్రస్థం సమాచరేత్ ॥

అథవా యావదాయుష్యం గార్హస్థ్యం సమ్యగాచరేత్ ॥

గార్హస్థ్యాదాశ్రమాస్సర్వే సముత్పన్నాస్సురక్షితాః ॥

తస్మాద్గృహస్థ ఏవ స్యాదువిరక్తో ద్విజస్సదా ।”

తథాచ “ఆత్మని సర్వేన్ద్రియాణి సమ్ప్రతిష్ఠాప్య” ఇతి కర్మవ్యతిరిక్తకాలే బాహ్యేన్ద్రియవిషయవ్యాపా హార్దే బ్రహ్మణి మనస్సన్దధీతేతి వ్యాఖ్యేయమ్ । ఏవఞ్చ “కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః” “అనావృత్తిశ్శబ్దాత్” “కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్” “స్మృతేశ్చ” ఇత్యేవమాది- సూత్రతద్భాష్యాదికం ముఖ్యార్థవత్త్వేనోపపాదితం భవతి । నను దహరవిద్యాప్రతిపాదకత్వేనోదాహృతశ్రుతిషు “ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా” “ఋతం సత్యం పరమ్ బ్రహ్మ” తథా “ఆదిమధ్యాన్తవిహీనమేకం” ఇత్యాదిపదసన్దర్భైర్నిర్గుణబ్రహ్మస్వ ప్రతీయతే కథం ఏతదుపాసకస్య తదప్రాప్తిః ఇతి చేత్ సత్యమ్ । ఉపాసకస్య సకలప్రపఞ్చ వినిర్ముక్తత్వేన బ్రహ్మనుపాసకత్వాత్ త్వమ్పదార్థశోధనాభావాచ్చ । అత్ర తు గుణవత్త్వేనైవ ఉపాసనమ్ । గుణానాం ధర్మిణమన్తరా స్వాతన్త్ర్యేణోపాసనాసమ్భవాత్ ఆత్మపరబ్రహ్మపదాద్యుపాదానమ్ । ఉక్తం చ భాష్యకారేణ “వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ” ఇతి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే “న చ తన్నిర్వికారరూపిత్మతరాలమ్బనాః ప్రాప్నువన్తీతి శక్యం వక్తుం అతత్క్రతుత్వాత్ తేషాం” ఇతి । తస్మాచ్ఛ్రుత్యుక్తగుణవిశిష్టం పరమేశ్వరం జ్ఞానముక్త్యర్థం పూర్వోక్తప్రకారేణ చిన్తయేత్ । ఉక్తం చ శివధర్మోత్తరే దశమాధ్యాయే-

“గచ్ఛంస్తిష్ఠన్ స్వపన్ జాగ్రదున్మిషన్నిమిషన్నపి ।
శుచిర్వాప్యశుచిర్వాపి శివం సర్వత్ర చిన్తయేత్ ॥

స్వదేహాయతనస్యాన్తర్మనః సంస్థాప్య శఙ్కరమ్ ।
హృత్పద్మపీఠమధ్యే తు ధ్యానయజ్ఞేన పూజయేత్ ॥

ధ్యానయజ్ఞః పరశ్శుద్ధస్సర్వదోషవివర్జితః ।
తేనేష్ట్వా ముక్తిమాప్నోతి బాహ్యైశ్శుద్ధైశ్చ నాధ్వరైః ॥

హింసాదిదోషముక్తత్వాద్విశుద్ధశ్చిత్తసాధనః ।
ధ్యానయజ్ఞః పరస్తస్మాదపవర్గఫలప్రదః ॥

తస్మాదశుద్ధం స్వర్గీయమనిత్యం బాహ్యసాధనమ్ ।

యజ్ఞాద్యం కర్మ సన్త్యజ్య యోగం ముక్త్యర్థమభ్యసేత్ ॥" ఇతి ।
తత్రైవ తృతీయాధ్యాయే-
"సర్వేషామేవ యజ్ఞానాం ధ్యానయజ్ఞః పరస్స్మృతః ।
నిత్యశ్శుద్ధః ప్రసన్నశ్చ సర్వదోషవివర్జితః ॥

శుక్లకృష్ణపరస్సూక్ష్మస్సువిశుద్ధస్సమాధిజః ।
ధ్యానయజ్ఞః పరో యజ్ఞః స్థూలః శుద్ధశ్చ కర్మజః ॥

విశుద్ధైస్సాధనైస్సూక్ష్మైర్ధ్యానయజ్ఞస్తు సాధ్యతే ।
యస్మాత్తస్మాద్విశుద్ధోఽయమపవర్గఫలప్రదః ॥

అన్తర్యాగోపచారేణ యః పూజయతి శఙ్కరమ్ ।
ధ్యానయజ్ఞేన సతతం స యాతి పరమాం గతిమ్ ॥

పుష్పైర్యమనియమాద్యైరాత్మైకాదశభిర్వరైః ।
దశదిక్షు తథా మధ్యే యజన్తి పరమేశ్వరమ్ ॥

కర్మయజ్ఞాతపోయజ్ఞో విశిష్టో దశభిర్గుణైః ।
జపయజ్ఞస్తపోయజ్ఞాత్ జ్ఞేయశ్శతగుణాధికః ।
జ్ఞానధ్యామాత్మకస్సూక్ష్మశ్శివయోగోః మహామఖః ।
విశిష్టస్సర్వయజ్ఞానామసఙ్ఖ్యాతైర్మహామఖైః ॥" ఇతి ।
తత్రైవ-
"అత్యల్పోఽపి యథా దీపస్సుమహన్నాశయేత్తమః ।
యోగాభ్యాసస్తథాఽల్పోఽపి మహత్ పాపం విశోధయేత్ ॥

అర్ధయామం ముహూర్తం వా ధ్యాయతః పరమం శివమ్ ॥

యద్భవేత్ సుమహత్పుణ్యమన్తస్తస్య న విద్యతే ॥

యద్యన్తరా విపద్యేత జ్ఞానయోగార్థముద్యతః ।
శ్రద్ధయా గురుభక్త్యా చ రుద్రలోకం స గచ్ఛతి ॥

అనుభూయ సుఖం తత్ర కులే జాయేత యోగినామ్ ।
జ్ఞానయోగం తదా ప్రాప్య సంసారమతివర్తతే ॥" ఇతి ।
శివధర్మే ప్రథమాధ్యాయే-
"ఏకకాలం ద్వికాలం వా త్రికాలం వాఽపి నిత్యశః ।
యే స్మరన్తి విరూపాక్షం విజ్ఞేయాస్తే గణేశ్వరాః ॥" ఇతి ।

తత్రైవ-
“సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం స మోహస్సాన్ధమూకతా ।
యత్ క్షణం వా ముహూర్తం వా శివమేకం న చిన్తయేత్ ॥” ఇతి ।
“భవభక్తిపరా యే తు భవప్రణతచేతసః ।
భవసంస్మరణోద్యుక్తా న తే దుఃఖస్య భాగినః ॥” ఇతి చ ।
“నారుద్రస్సంస్మరేద్రుద్రం నారుద్రో రుద్రమర్చయేత్ ।
నారుద్రః కీర్తయేద్రుద్రం నారుద్రో రుద్రమాప్నుయాత్ ॥

సమ్పర్కాత్ కౌతుకాల్లోభాత్ భయాద్వాఽపి చ సంస్మరేత్ ।
కీర్తయేదర్చయేద్వాఽపి సోఽప్యవశ్యం గణో భవేత్ ॥” ఇతి ।
తత్రైవ సప్తమే -
“యే స్మరన్తి సదా కాలమీశానం పూజయన్తి వా ।
రుద్రలోకాత్ పరిభ్రష్టా విజ్ఞేయాస్తే గణేశ్వరాః ॥” ఇతి ।
“స్మరణాదేవ రుద్రస్య పాపసఙ్ఘాతపఞ్జరమ్ ।
శతధా భేదమాయాతి గిరిర్వజ్రహతో యథా ॥” ఇతి ।
తత్రైవ ఏకాదశే -
“శివార్చాగ్నిపరో నిత్యం తద్భక్తానాం చ భోజనమ్ ।
పర్వమైథునవర్జస్స్యాత్ శ్రీమాన్ శివగృహాశ్రమీ ॥

దేవాగ్న్యతిథిభైక్షార్థం పచేన్నైవాత్మకారణాత్ ।
ఆత్మార్థం యః పచేన్మోహాన్నరకాయ స జీవతి ॥

యశ్శివబ్రహ్మచారీ స్యాత్ స శివార్చాగ్నితత్పరః
భవేజ్జితేన్ద్రియశ్శాన్తో నైష్ఠికో భౌతికోఽపి వా ॥

యస్సర్వసఙ్గనిర్ముక్తః కన్దమూలఫలాశనః ।
శివవైఖానసో జ్ఞేయశ్శివార్చాగ్నిపరో భవేత్ ॥

నివృత్తస్సర్వసఙ్గేభ్యః శివధ్యానపరస్సదా ।
జ్ఞేయశ్శివయతీన్ద్రోఽయం భస్మనిష్ఠో జితేన్ద్రియః ॥” ఇతి ।
ఆదిత్యపురాణే త్రయస్త్రింశాధ్యాయే ఇన్ద్రం ప్రతి బృహస్పతిః
“అస్త్యనన్తగుణావాసః పరానన్దైకవిగ్రహః ।
ధ్యాతః కైవల్యదః పుంసాం మహాదేవో న చాపరః ॥

కర్మపాశనిబద్ధానాం మహామోహాత్మనాం హరే ॥

స్మరణాన్మోచకస్తేషాముమాపతిరితి శ్రుతిః ॥

క్షణం ముహూర్తమథవా ధ్యాతస్సమ్పూజితః స్మృతః ।
ప్రదద్యాదాశు కైవల్యం యస్తం భజ మహేశ్వరమ్ ॥" ఇతి చ ।
తత్రైవ షట్చత్వారింశే-
"శాఠ్యేనాఽపి నరా నిత్యం యే స్మరన్తి మహేశ్వరమ్ ।
తేఽపి యాన్తి తనుం త్యక్త్వా శివలోకమనామయమ్ ॥" ఇతి ।
కులం పవిత్రం పితరస్సముద్ధృతాః
వసున్ధరా తేన చ పావనీ కృతా ।
సనాతనోఽనాదిరనన్తవిగ్రహో
హృది స్థితో యస్య సదైవ శఙ్కరః ॥" ఇతి ।
తత్రైవ ఏకపఞ్చాశాధ్యాయే-
"స్థూలాని యాని పాపాని సూక్ష్మాణి వివిధాని చ ।
తాని నాశయతి క్షిప్రం ముహూర్త శివచిన్తనమ్ ॥" ఇతి ।
తత్రైవ చతుష్షష్టితమే-
"బ్రహ్మహా వా సురాపో వా స్తేయీ వా గురుతల్పగః ।
యోఽన్తకాలే శివం ధ్యాయేచ్ఛివసాయుజ్యమాప్నుయాత్ ॥" ఇతి ।
"ఏవం సర్వపురాణేషు శ్రుతిస్మృత్యాగమాదిషు ।
భోగమోక్షప్రదత్వేన శివధ్యానం విధీయతే ॥

శ్రుత్యాదిసర్వమానజ్ఞైరాచార్యైః ప్రోక్తవర్త్మనా ।
దహరోపాసనారీతిరేవం సమ్యక్ ప్రకాశితా ॥

మనసి ప్రణిధానార్థం పునః శ్లోకైః ప్రకాశ్యతే ।
వివిక్తదేశసంసేవీ శుచిర్మౌనీ సుఖాసనః ॥

భూతిభూషితసర్వాఙ్గ ఋజుకాయస్సమాహితః ।
జితేన్ద్రియో నిజం భక్త్యా ప్రణమ్య మనసా గురుమ్ ॥

అహమేవ హరిస్సాక్షాత్ సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమః ।
సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ॥

విశ్వో నారాయణో దేవో హ్యక్షరః పరమప్రభుః ।
ఇతి ధ్యాత్వా పునః స్వస్య హృదయామ్భోజమధ్యమే ॥

ప్రాణాయామైర్వికసితే పారమేశ్వరమన్దిరే ।

అష్టైశ్వర్యదలోపేతే విద్యాకేసరసంయుతే ॥

జ్ఞాననాళే మహత్కన్దే ప్రణవేన ప్రబోధితే ।
విశ్వార్చిషం మహావహ్నిం జ్వలన్తం విశ్వతోముఖమ్ ॥

వైశ్వానరం జగద్యోనిం శిఖాతన్వినమీశ్వరమ్ ।
తాపయన్తం స్వకం దేహమాపాదతలమస్తకమ్ ॥

నివాతదీపవత్ తస్మిన్ దీపితం హవ్యవాహనమ్ ।
నీలతోయదమధ్యస్థం విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరమ్ ॥

నీవారశూకవద్రూపం పీతాభాసం విచిన్తయేత్ ।
తస్య వహ్నేశ్శిఖాయాస్తు మధ్యే పరమకారణమ్ ॥

పరమాత్మా పరానన్దః ప్రణవార్థో మహేశ్వరః ।
ఋతం వైతథ్యరహితః సత్యం కాలత్రయేఽపి సన్ ॥

పరం బ్రహ్మ పరం తత్త్వం పురుషః పూర్ణవిగ్రహః ।
పుణ్యాపుణ్యాదిరహితః విజరో మృత్యువర్జితః ॥

విశోకో విజిఘత్సోఽన్నభక్షణే రాగవర్జితః ।
అపిపాసః పానరాగవిహీనో విశదోఽమలః ॥

అచిన్త్యో వృత్త్యవిషయోఽవ్యక్తో వ్యక్తివివర్జితః ।
అనన్తరూపః కాలాదిపరిచ్ఛేదావివర్జితః ॥

శివః కల్యాణనిలయః ప్రశాన్తో మోహవర్జితః ।
అమృతశ్చాదిమధ్యాన్తవిహీనశ్చైక ఏవ హి ॥

విభుర్వ్యాపీ చిదానన్దో హ్యరూపో రూపవర్జితః ।
సత్యకామస్తథా సత్యసఙ్కల్పశ్చ పరాత్మని ॥

సత్యాః కామాశ్చ సన్త్యేవ వశీ సర్వస్య వస్తునః ।
ఈశానస్సర్వభూతస్య సర్వస్యాధిపతిస్తథా ॥

బ్రహ్మయోనిర్వేదవేదశిరోలోకేశకారణమ్ ।
పరమేశ్వర ఉత్కృష్టో బ్రహ్మాదీనాం నియామకః ॥

ప్రభుస్సర్వక్రియాధృష్టో విశ్వరూపోఽఖిలాత్మకః ।
కృష్ణపిఙ్గళ ఈశాఙ్గసంయుక్తార్ధాఙ్గసున్దరః ॥

ఊర్ధ్వరేతా దీప్తతపా జటాభూత్యక్షభూషణః ।
నియతో జ్ఞానసమ్పన్నస్స్వాత్మధ్యానపరాయణః ॥

విరూపాక్షోఽయుగ్మనేత్రో విశోకస్తాపవర్జితః ।
ఉమాసహాయశ్చిచ్ఛక్తిసహితస్సామ్బవిగ్రహః ॥

త్రిలోచనో వీతిహోత్రసోమభాస్కరలోచనః ।
నీలకణ్ఠః కాలకణ్ఠస్సర్వతాపనివారకః ॥

ప్రశాన్తస్సుప్రసన్నాక్షః ప్రసన్నముఖపఙ్కజః ।
అద్భుతో విస్మయకరస్సర్వలోకవిలక్షణః ॥

ఏవం భూతస్తారవాచ్యస్సర్వాత్మాఽహం మహేశ్వరః ।
ప్రారబ్ధే ఫలశాన్తే తు నాడీరశ్మిసమన్వితః ॥

మూర్ధద్వారా వినిర్గత్య అర్చిరాదిపథా హ్యహమ్ ।
ఆతివాహికదేవైశ్చ నీతో విద్యుత్థ్సలావధి ॥

బ్రహ్మలోకాదాగతేన బహుమానపురస్సరమ్ ।
అమానవేన దేవేన నీతో బ్రహ్మసభాం పునః ॥

బ్రహ్మభావం ప్రాప్య తతో బ్రహ్మణా సహ ముక్తిమాన్ ।
ఏవం దహరవిద్యాఙ్గమన్త్రాచ్ఛ్యమాదితీరితాత్ ॥

ఉదీరితార్థధ్యానాచ్చ బ్రహ్మాహమితి నిశ్చయః ।
ఇతోఽపి సఙ్గ్రహేణైవ పూర్వోక్తం పునరీర్యతే ॥

సూరోక్తాయాం సంహితాయామాదరేణ ప్రకాశితమ్ ।
“వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ సుఖాసీనో జితేన్ద్రియః ॥

సమగ్రీవశిరః కాయశ్శుచిర్భస్మావకుణ్ఠితః ।
త్రిపుణ్డ్రధారణైర్యుక్తో గురుభక్తిసమన్వితః ॥

హృత్పుణ్డరీకమధ్యే తు శివం సత్యాదిలక్షణమ్ ।
సర్వస్య జగతస్సాక్షాత సృష్టిస్థిత్యన్తకారణమ్ ॥

ఉమాసహాయం కల్యాణం నీలకణ్ఠం త్రిలోచనమ్ ।
ప్రశాన్తం ప్రభుమీశానం ధ్యాయన్నిత్యమతన్ద్రితః ॥

ధ్యానేనైవ శివజ్ఞానం జ్ఞానాన్ముక్తిర్న కర్మణా ।

కర్మ తు జ్ఞానహేతుస్స్యాదితి తత్త్వవిదాం స్థితిః ॥” ఇతి ।
శివరాఘవసంవాదే పాదే చైవముదీరితమ్ ।
“హృత్పుణ్డరీకనిలయం విశుద్ధం విరజం తథా ॥

విశోకం చ విచిన్త్యాత్ర ధ్యాయేన్మాం పరమేశ్వరమ్ ।
అచిన్త్యరూపమవ్యక్తమనన్తమమృతం శివమ్ ॥

ఆదిమధ్యాన్తరహితం ప్రశాన్తం బ్రహ్మ కారణమ్ ।
ఈశం విభుం చిదానన్దమరూపమజమద్భుతమ్ ॥

శుద్ధస్ఫటికసఙ్కాశముమాదేహార్ధధారిణమ్ ।
వ్యాఘ్రచర్మామ్బరధరం నీలకణ్ఠం త్రిలోచనమ్ ॥

జటాధరం చన్ద్రమౌలిం నాగయజ్ఞోపవీతినమ్ ।
వ్యాఘ్రచర్మోత్తరీయం చ వరేణ్యనభయప్రదమ్ ॥

కరాభ్యామూర్ధ్వహస్తాభ్యాం బిభ్రాణం పరశుం మృగమ్ ।
కోటిమధ్యాహ్నసూర్యాభం చన్ద్రకోటిసుశీతలమ్ ॥

చన్ద్రసూర్యాగ్నినయనం స్మేరవక్త్రసరోరుహమ్ ।
భూతిభూషితసర్వాఙ్గం సర్వాభరణభూషితమ్ ॥”
ఆత్మార్పణే శివధ్యానమేవం దీక్షితవర్ణితమ్ ।
“చారుస్మేరాననసరసిజం చన్ద్రరేఖావతంసం
ఫుల్లన్మల్లీకుసుమకలికాదామసౌభాగ్యచోరమ్ ।
అన్తః పశ్యామ్యచలసుతయా రత్నపీఠే నిషణ్ణం
లోకాతీతం శివద సతతం రూపమప్రాకృతం తే ॥

() శివరహస్యే-
“శ్రీవిశ్వేశముమాసహాయమనఘం విశ్వాత్మకం చిద్ఘనం
సత్యజ్ఞానమనన్తమక్షరమజం నిర్లేపమేకం ప్రభుమ్ ।
ఓఙ్కారాత్మకమక్షరం పరతరం బ్రహ్మాదిభిర్భావితం
సానన్దం హృది భావయే భవభయధ్వాన్తేన్దుమానన్దదమ్ ॥

వేదాన్తేషు యమాహురేకపురుషం వ్యాప్య స్థితం రోదసీ
యస్మిన్నీశ్వర ఇత్యనన్యవిషయశ్శబ్దో యథార్థాక్షరః ।
అన్తర్యశ్చ ముముక్షుభిర్నియమితప్రాణాదిభిర్మృగ్యతే
స స్థాణుస్థిరభక్తియోగసులభో నిఃశ్రేయసాయాస్తు వః ॥

బ్రహ్మేతి వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు యః ఖ్యాతః పురాణేష్వపి
బ్రహ్మాణం జగదాదిభూతమసృజన్యస్యేన్ద్రనారాయణమ్ ।
యత్రైవ వ్యవతిష్ఠతే చ సకలాధిష్ఠాతృభావస్స వః
సామ్బశ్శమ్భురనమ్బరోఽమ్బరగతశ్శ్రేయో విధత్తాం శివః ॥”
దేహార్ధయోగశ్శివయోస్సశ్రేయాంసి తనోతు వః ।
దుష్ప్రాపమపి యత్స్మృత్యా జనః కైవల్యమశ్నుతే ॥

ఏషా త్ర్యమ్బకమఖినశ్శ్రీరామేన్ద్రస్య వరదరాజస్య ।
శఙ్కరనారాయణమఖివరస్య చాభ్యర్థనావశాద్రచితా ॥

శివో మహేశ్వరశ్చైవ రుద్రో విష్ణుః పితామహః ।
సంసారవైద్యః సర్వజ్ఞః పరమాత్మేత్యుదాహృతః ॥ ఇతి ।
శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యాభినవనారాయణేన్ద్రసరస్వతీ-
పూజ్యపాదశిష్యశ్రీమత్పరమశివేన్ద్రసరస్వతీవిరచితా
దహరవిద్యాప్రకాశికా సమాప్తా ॥

శ్రీసామ్బశివాయ నమః ।
శ్రీగురుభ్యో నమః ।
శుభమస్తు ॥

Dahara Vidya Prakashika

pdf was typeset on November 5, 2024

Please send corrections to *sanskrit@cheerful.com*